

Arbetsrapport 2005 :38

Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola
Utredning av förutsättningar för fusion, allians eller annan samverkan

ANDERS BROSTRÖM, ENRICO DEIACO & GÖRAN MELIN

Institutet för studier av utbildning och forskning
Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

ISSN 1650-3821

Vägval för Örebro universitet och Mälardalens högskola

Utredning av förutsättningarna för fusion, allians eller annan samverkan

Anders Broström, Enrico Deiacò, Göran Melin

EXECUTIVE SUMMARY

Institutet för studier av utbildning och forskning, SISTER, har fått i uppdrag av Västerås stad och Eskilstuna kommun, i förening med Örebro kommun, att utreda de uppkomna planerna på en fusion mellan Mälardalens högskola och Örebro universitet. I uppdraget ingår att presentera och analysera handlingsalternativ till en fusion.

Någon form av strategiskt vägval är nödvändigt. Man kan bygga på det visionsarbete som redan genomförts på respektive lärosäte eller man kan tänka i andra banor. I rapporten diskuteras följande handlingsalternativ:

1. Utvecklas vidare på egen hand, för ÖU mot ett ”europeiskt forskningsuniversitet”; för MdH mot att bli en stark teknisk högskola med kulturvetenskapliga inslag
2. Strategisk allians mellan ÖU-MdH
3. Fusion mellan ÖU-MdH

Samtliga tre alternativ bedömer vi som möjliga att gå vidare med. Vi tar därmed inte ställning för eller mot något av dem. Givetvis ser vi för- respektive nackdelar med vart och ett av alternativen som värderas och kommenteras i rapporten.

Vi vill emellertid understryka några övergripande teman som vuxit fram ur analysen. Innan man bestämmer sig för vilken väg man som lärosäte vill vandra, måste man ena sig om vad för slags lärosäte man vill bli. Man kan inte bestämma sig för medlet innan man har målet klart. Ska alla lärosäten vara universitet i det svenska högskolelandskapet, i princip mindre varianter på Uppsala? Ibland låter det som om många önskar sig en utveckling åt det hållet. I själva verket är nog möjligheterna till framgångsrik positionering större om man väljer något helt annat för sitt lärosäte. Universitet av den typ som Uppsala och Lund ytterst representerar finns det inte plats för särskilt många av i Sverige. Andra lärosäten har mycket att vinna på att söka sig andra profiler och annan position i systemet. Fackhögskolor, smala forskningsintensiva institutslänkande högskolor, universitet med några glesa men ytterst konkurrenskraftiga toppar inom olika ämnen, eller utbildningshögskolor av typen liberal arts colleges; det finns alla möjligheter

att finna en egen nisch. När man vet vad man vill bli och vart man vill nå, då kan man göra de vägval som bäst synes leda dit.

Som ledning för sådana tankar och diskussioner på högskolorna och universiteten bör en klarare analys av omvärldstendenser stå. De drivkrafter som påverkar de svenska lärosätena på lång sikt styrs inte av lokala eller nationella förhållanden i nämnvärd utsträckning.

De signaler som sänds ut från statens sida är ofta otydliga. På universitet och högskolor vet man inte säkert vad som gäller. Detta leder till att man ägnar sig åt en avancerad tolkning av de signaler som man trots allt fångar upp. I de flesta fall tycks dessa signaler eller i vart fall tolkningen av dem handla om rationaliseringar och besparingskrav. Genom att detta har kommit att känneteckna högskole- och forskningspolitiken har Sverige fått en mycket tydlig situation med s.k. statisk konkurrens istället för den mera önskvärda situationen av dynamisk konkurrens mellan utförarna. Statisk konkurrens leder till att man söker vinna stordriftsfördelar och rationalisera sin verksamhet.

Det är en stor utmaning för svenska lärosäten att inte enbart konkurrera genom att rationalisera bland sina verksamheter och sina satsningar utan genom att göra medvetna och specifika vägval som leder till att man kan positionera sig i forsknings- och utbildningslandskapet, profilera sig kring sina styrkeområden och verkligen satsa på att utveckla dessa. En ökad utförarmångfald vore då ett kännetecken till skillnad från dagens situation som tvärtom går mot en likriktning där prototypen är det breda resurssvaga och utslätade universitetet.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

EXECUTIVE SUMMARY.....	2
1. INLEDNING OCH UPPDRAGET	6
2. INTERNATIONELLA TRENDER OCH DRIVKRAFTER	7
2.1 FLER OCH NYA AKTÖRER.....	7
2.2 DYRARE OCH MER KRÄVANDE FORSKNING.....	8
2.3 DET KOMPLETTA OCH UPPHÖJDA UNIVERSITETET – EN UTDATERAD MODELL.....	8
2.4 BOLOGNAPROCESSEN.....	9
2.5 EU:S RAMPROGRAM.....	11
2.6 FÖRETAGENS FOU OCH HÖGSKOLAN.....	12
2.7 HÖGSKOLANS UTVECKLING I DET SVENSKA SYSTEMET	13
2.8 ANPASSNING TILL EN NY KONKURRENSLOGIK STAVAS PROFILERING	16
2.9 SAMMANFATTNING	17
3. FUSIONER, ALLIANSER, SAMVERKAN.....	19
3.1 MOTIVEN BAKOM FÖRDJUPADE SAMARBETEN.....	19
3.2 FUSIONSERFARENHETER	19
3.3 ÄR ETT FUSIONERAT UNIVERSITET ETT STARKARE UNIVERSITET?	21
3.4 SAMMANFATTNING	22
4. LIKHETER OCH OLIKHETER MELLAN ÖREBRO UNIVERSITET OCH MÄLARDALENS HÖGSKOLA	24
4.1 VISION OCH STRATEGI.....	24
4.2 UTBILDNING VID MDH OCH ÖU	25
4.3 FORSKNING VID MDH OCH ÖU.....	28
4.4 SAMVERKAN VID MDH OCH ÖU.....	32
4.5 SAMMANFATTNING – FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR SAMVERKAN MED VARANDRA	35
5. HANDLINGSALTERNATIV	37
5.1 UTVECKLAS VAR FÖR SIG	37
5.2 STRATEGISK ALLIANS MELLAN ÖU OCH MDH	42
5.3 FUSION MELLAN ÖU OCH MDH	44

6. FORTSATT STRUKTUROMVANDLING I DET SVENSKA HÖGSKOLESYSTEMET –	
AVSLUTANDE KOMMENTARER	48
REFERENSER	51
BILAGA 1: ANALYS AV VETENSKAPSRÅDETS FINANSIERING TILL OLIKA LÄROSÄTEN	53
BILAGA 2: REGIONAL SAMLING KRING LINKÖPINGS UNIVERSITET	55
BILAGA 3: UNIVERSITY SURREY: EN MODELL FÖR DET REGIONALA FORSKNINGSUNIVERSITETET?	56
BILAGA 4. UNIVERSITÄT DUISBURG-ESSEN: FUSION MED KOMPLIKATIONER	57

1. INLEDNING OCH UPPDRAGET

Universitetsledningar talar numera allt oftare om behovet av att lyfta blicken från de näraliggande ekonomiska svårigheterna för att ta itu med de övergripande strategiska vägvalen. Ambitionerna är att skapa ett dynamiskt tillstånd trots att de finansiella ramarna fortsätter att vara begränsade. Några svenska högskolor har tänkt igenom situationen och söker nu nya vägar att möta dagens och morgondagens utmaningar. Drivkrafterna bakom detta skeende är välbekanta. Konkurrensen ökar om studenter, forskare, resurser.

Institutet för studier av utbildning och forskning, SISTER, har fått i uppdrag av Västerås stad och Eskilstuna kommun, i förening med Örebro kommun, att utreda de uppkomna planerna på en fusion mellan Mälardalens högskola och Örebro universitet. I uppdraget ingår att presentera och analysera handlingsalternativ till en fusion.

Föreliggande utredning av SISTER är inte den enda i frågan. Under hösten 2004 genomförde Örn Taube en kortare utredning om möjligheterna till samverkan mellan de två lärosätena, på uppdrag av deras ledningar. Utredningen fann goda skäl och en betydande entusiasm hos breda lager av personalen för just en fusion. Lärosätena beslutade mot bakgrund av dessa resultat att själva i januari 2005 gå vidare med ett fördjupat utredningsarbete internt kring förutsättningarna för en fusion. Detta arbete presenteras i juni 2005. Samtidigt (vintern 2005) initierade man från Västerås stads sida en egen utredning av konsekvenserna för Västerås och Eskilstunas del, med sina omgivande regioner: ”Perspektiv på samverkan mellan ÖU och MdH”. Man gav därtill Inregia AB i uppdrag att utreda konsekvenserna för städerna och regionen i stort. Inregias utredning färdigställdes under våren 2005 och var i mycket inriktad mot regionala och befolkningsmässiga villkor och konsekvenser. Slutligen gav kommunerna SISTER det föreliggande utredningsuppdraget med betoning på analys av olika handlingsalternativ varav fusion var ett.

Således har det varit en ganska rik förekomst av parallella initiativ från dels lärosätenas sida, dels kommunernas sida. Även om kommunerna är uppdragsgivare har lärosätenas ledningar från början varit införstådda med denna utrednings karaktär och syfte och välkomnat den, och de har också varit SISTER både tillmötesgående och bistående under arbetets gång. Utredningens resultat grundar sig på statistiska analyser och på erfarenheter ur den internationella litteraturen, och på den kompetens som SISTER besitter om villkoren för akademisk samverkan, internationella och nationella drivkrafter, samt vetenskapens roll i vårt samhälle. Vi har också genomfört ett förhållandevis stort antal intervjuer med representanter ur lärosätenas ledningar, personal, studenter, kommunledningarna på de tre orterna, näringsliv och andra berörda.

Rapporten är upplagd på följande sätt. Efter denna inledning diskuteras i kapitel 2 de nationella och internationella drivkrafter som påverkar högskolans strategiska handlande. Kapitel 3 visar på olika internationella erfarenheter av fördjupade samarbeten, med betoning på en analys av fusioner. I kapitel 4 jämförs Mälardalens högskolas och Örebro universitets nuvarande specialiseringsmönster inom utbildning, forskning och samverkan. I kapitel 5 diskuteras mot bakgrund av analyserna i de föregående avsnitten fördelar och risker med olika samarbetsalternativ. I det sjätte och avslutande kapitlet diskuteras några övergripande frågor för högskolepolitiken och högskoleledning vid utformningen av framtida strategiska vägval för den svenska högskolan.

2. INTERNATIONELLA TRENDER OCH DRIVKRAFTER

Naturligtvis påverkas forskning och högre utbildning i Sverige starkt av vår omvärld. De trender och drivkrafter som vi ser eller tror oss se leder oss att agera på ett visst sätt och fatta vissa beslut. Det gäller på individnivå, när man som enskild forskare överväger om man ska skicka en ansökan till en större nationell anslagsgivare, eller till en internationell. Bör man gå in i ett EU-projekt av taktiska skäl? Bör man åka på postdoc utomlands för att vidga sina internationella nätverk? De gäller också på mellannivå, på institutioner och fakulteter, där man kan söka upprätta samverkansavtal med olika parter, eller arrangera student- och forskarutbyte av mer formaliserat slag. Slutligen gäller det på lärosätetsnivå där man liksom på institutionsnivå kan vilja upprätta avtal och utbyten med andra lärosäten.

Men trender i omvärlden leder inte bara till att lärosäten i Sverige funderar över om de ska upprätta avtal med olika utländska lärosäten. Det handlar inte blott om studentutbyte och forskningssamarbete. Även lärosätenas interna utveckling beror starkt av hur omvärlden utvecklas. Utbildnings- och forskningssystemen är fortfarande nationella, och kanske mer så än vad som emellanåt görs gällande, men tendenser och förändringar i omvärlden spelar likafullt mycket stor roll för hur man som enskilt lärosäte kan och bör agera för att i sin helhet vara framgångsrik och hålla hög kvalitet på sina verksamheter.

Vi redogör i detta kapitel för den omvärldsanalys i form av trender, drivkrafter eller faktorer som har betydelse för svenska lärosätens strategiska positionering i framtiden. Detta gäller både på det internationella planet och på det nationella.

2.1 FLER OCH NYA AKTÖRER

Det finns sedan ganska lång tid en trend mot utjämning mellan världens länder som forskningsproducenter, eller som vetenskapsnationer.¹ Dels kommer nya aktörer ut på banan, dels tar mindre nationer större plats på bekostnad av de tidigare stora och dominerande. Länder som Sydkorea, Taiwan, Singapore, Brasilien och Mexiko har exempelvis vuxit kraftigt som vetenskapsnationer under 1990-talet och fortsätter att göra så. Kina och Indien är andra exempel som besitter stor potential. Även om forskningen i Nordamerika och Europa fortsätter att utvecklas samtidigt, så är tillväxten i kvantitativa termer där betydligt svagare och det leder till att deras andel av den totala världsproduktionen av forskning minskar. Västvärlden har alltså att förhålla sig till en mängd nya länder och nya lärosäten som forskningsproducenter. Om de samtidigt ses som potentiella konkurrenter eller samverkansparter kan variera.

Utvecklingen går inte enbart mot fler aktörer på nationsnivå och på lärosätetsnivå. Det sker samtidigt en utveckling mot fler otraditionella aktörer vid sidan om universitet och forskningsinstitut. Olika beskrivningar av denna förändringsprocess har fått uppmärksamhet och givits beteckningar som Mode 2, Post-Academic Science och Triple Helix.² Denna litteratur tar fasta på olika delar av en utveckling som grovt sett innebär en uppluckring av det traditionella forskningsuniversitetet, så som det sett ut under stora delar av 1900-talet. I princip kan vetenskap bedrivas på en mängd andra håll än på ett universitet (eller högskola, i Sveriges och somliga andras fall). Givetvis på

¹ (Frame et. al., 1977) (Persson & Melin, 1996)

² (Etzkowitz, Leydesdorff, 1997) (Ziman, 1994) (Gibbons et.al, 1994, Nowotny et.al., 2001)

företag – det är inget nytt – men lika gärna inom föreningar, på skolor, i mediebranschen, på myndigheter och kommuner. Den vetenskapliga metoden och de vetenskapliga argumenten har blivit mer allmänna och fler aktörer deltar i en vetenskaplig debatt. Man talar ibland om en triangel mellan universitet, näringsliv och offentlig förvaltning där den som är forskare rör sig mellan dessa olika typer av organisationer och uppbär positioner och utför uppdrag åt dem parallellt. Gränserna mellan dem luckras upp.

Emellanåt är de nya aktörerna på den vetenskapliga arenan svårdefinierade. Det finns de som hävdar en vetenskaplighet som kanske inte är helt genuin, och det blir svårt att skilja ”riktiga” vetenskapliga aktörer från falska. Fenomenet med examina från mer eller mindre falska lärosäten har nyligen uppmärksammats som ett växande problem. Samtidigt kan andra otraditionella eller nya aktörer vara ytterst seriösa och ligga i den absoluta framkanten av ett forskningsområde.

Svenska lärosäten måste ägna sig åt en regelbunden och avancerad omvärldsanalys för att kunna förhålla sig till dessa förändringar i omvärlden. Det är rimligen viktigt att veta var i systemet man själv befinner sig och vilka man har med att göra, särskilt om man avser att konkurrera internationellt om anslag eller om man vill ingå i europeiska forskningsnätverk med finansiering från exempelvis ramprogrammen. Ibland kan sådana samarbetsnätverk bestå av 50 eller fler organisationer av mycket skilda slag.

2.2 DYRARE OCH MER KRÄVANDE FORSKNING

En stor del av den forskning som vi normalt betecknar som ledande forskning eller ”toppforskning” blir allt dyrare att bedriva. Många gånger handlar det om kostnads- och utrustningskrävande projekt inom medicin, teknik eller naturvetenskap. Men också inom samhällsvetenskap är många typer av studier kostnadskrävande. Mycket sällan kan man sitta mer eller mindre ensam på sitt rum och bedriva högklassig forskning som håller internationellt erkänd kvalitet. De ökande samförfattarskapen är ett tydligt uttryck för detta faktum, och vi återkommer till det. Har man som lärosäte ambitionen att vara med bland de bästa på den internationella forskningsarenan så innebär detta att man måste ha stora resurser till sitt förfogande. Och har man inte det, eller vart fall begränsade sådana, så måste man prioritera bland sina verksamheter.

De områden som man väljer ut och tror sig kunna vara framgångsrik inom, bör åtföljas av långsiktig och substantiell resurstilldelning. Det tar tid att bygga upp internationellt starka forskningsmiljöer och det tar tid att nå genomslag och erkännande. Satsningar av detta slag måste vara medvetna, kraftfulla och uthålliga. På ett lärosäte av Örebro eller Mälardalens storlek (förkortas ÖU respektive MdH) kan det knappast handla om mer än tre till fem områden eller däromkring. Övriga områden kommer inte att kunna omfattas av fullt lika skarpa satsningar även om dessa inte därmed behöver vara hänvisade till bristfällig kvalitet. Internationellt framgångsrika forskningsmiljöer kräver dock sådana satsningar och sådan uppbackning internt att det rimligen inte kan komma att handla om mer än en knapp handfull områden. Lärosätena tvingas således till strategiska prioriteringar bland sina forskningsmiljöer.

2.3 DET KOMPLETTA OCH UPPHÖJDA UNIVERSITETET – EN UTDATERAD MODELL

Bilden av vad som är ett starkt universitet är i förändring och synen på ett modernt universitet är i vissa stycken lätt föråldrad i den allmänna debatten. Till denna äldre idé

hör att ett riktigt universitet är verksamt inom snart sagt alla världens aktuella och spännande forskningsområden. Men också de mest kompletta och välfinansierade universiteten, i Sverige såväl som i världen i stort, har i praktiken lagt ned ambitionen att vara verksamma inom alla områden. När de rikaste och starkaste avstår från idén om det fullt utbyggda universitetet i övertygelsen om att det helt enkelt inte är möjligt att bära upp excellens på alla områden, så måste det vara än mer nödvändigt för de mindre och svagare. Prioriteringar är nödvändiga.

En annan kvarhängande föreställning gäller rollfördelning mellan universitet och högskolor. Över tiden ser vi ett successivt sammanbrott för universitetstitelns särstatus gentemot lärosäten som går under andra beteckningar. Parallellt anas ett uppbrytande av den s.k. tredelade utförarstrukturen i forskningsvärlden, där universitet, institut och företag har tydliga, åtskiljbara roller. I en tidigare rapport har vi beskrivit detta på följande sätt:³ Den omfattande debatt som förts under de senaste tio-femton åren kring begrepp som Mode 2⁴, Triple Helix⁵ och Post Academic Science⁶ skulle alla kunna sammanfattas som ett svar på sammanbrottet för den tredelade utförarmodellen i dess renodlade form. I verkligheten pågår sedan ganska lång tid snarare en process där de tre utförarkategorierna, och institutionerna, närmar sig varandra. Detta närmande sker på olika sätt, ibland genom specialisering och differentiering, men också genom att funktioner flyttas mellan olika utförare.

2.4 BOLOGNAPROCESSEN⁷

Drivkrafterna bakom den ökande differentieringen är stark även på EU-nivå. Bolognaprocessens övergripande mål är att till 2010 skapa ett gemensamt europeiskt område för högre utbildning, The European Higher Education Area (EHEA). I bakgrunden ligger den s.k. Lissabonstrategin som omfattar åtgärder på en rad områden; ekonomiska reformer, forskning och utveckling, sysselsättning, social sammanhållning och miljö och som tillsammans skall göra EU till världens mest konkurrenskraftiga region.

En starkt bidragande orsak till den nuvarande situationen är enligt kommissionen de ”enorma bristerna i finansieringen”. EU:s medlemsstater spenderar i genomsnitt endast 1,1% av BNP på högre utbildning (Sverige 1,5% offentlig, 0,2% privat) medan USA och Kanada ligger på drygt det dubbla. Skillnaden beror på att de senare har en mer spridd finansiering där näringsliv och familjer bidrar i mycket större utsträckning. Mot den bakgrunden rekommenderas medlemsländerna att öka och diversifiera finansieringen (med eller utan betydande studentavgifter). Dessutom bör systemen och styrningen av universiteten förbättras och kvaliteten höjas. Förutom resursbristen anges bl a likformigheten, isoleringen och överregleringen vara hinder för utvecklingen i Europa. Staten föreslås inrikta sig på hela systemets strategiska inriktning medan universitetens autonomi bör öka.

³ (Broström, Deiacio, Sörlin, 2004)

⁴ (Gibbons et. al. 1994), (Nowotny et. al. 2001)

⁵ (Etzkowitz, Leydesdorff, 1997), (Etzkowitz, 2002)

⁶ (Ziman 1994)

⁷ Avsnittet utgörs – med författarens medgivande – av valda delar av en redogörelse som återfinns i sin helhet på www.lilahe.com (Kim, 2005). Särskilda webbsidor för Bolognaprocessen finns på de nordiska ministeriernas hemsidor.

Bolognadeklarationen från 1999 innehåller tre huvudsakliga mål, nämligen att främja *rörlighet*, att främja *anställningsbarhet*, samt att främja Europas *konkurrenskraft/attraktionskraft* som utbildningskontinent.⁸ Bolognaprocessen startade utifrån ett övergripande nationellt (regerings) perspektiv men fokus har successivt förskjutits mot den operativa lärosätetsnivån. Vid det senaste ministermötet i Berlin enades man om att processen behövde intensifieras såväl på lärosätetsnivå som på nationell och europeisk nivå. För att åstadkomma detta fastställdes tre prioriterade delmål inför ministermötet i maj 2005 i Bergen:

- *kvalitetssäkring* av högre utbildning (som innebär att alla länder år 2005 skall ha nationella kvalitetssäkringssystem som omfattar vissa gemensamma principer),
- *erkännande* av examina och studieperioder, samt
- *implementering* av Bolognadeklarationens system med två cykler inom högre utbildning.

Sverige har delvis hamnat på efterkälken när det gäller vissa centrala delar av Bolognaprocessen (examenssystemet, tillämpningen av ECTS och flergradig betygsskala, fokus på learning outcomes, tillgodoräknande mm). I andra avseenden har vi sedan länge tillämpat principer liknande dem som Bolognaprocessen innebär (t ex 3-årig grundexamen, kurs- och poängsystem, fast struktur för forskarutbildningen) influerade mer av den anglosaxiska traditionen än den europeiskt kontinentala. Möjligen beror Sveriges ovilja till full anpassning i dagsläget just på detta, att vi redan tidigare tagit vissa steg och därför inte riktigt accepterar krav på förändring.

Ett sätt att beskriva de troliga effekterna av Bolognaprocessen för svenska universitet och högskolor är att göra det med utgångspunkt i beskrivningen i Trends IV-rapporten. Dessa följer nedan.

- Fortsatt expansion

Målet att förbättra konkurrensläget gentemot bl a USA talar för en fortsatt utbyggnad av den högre utbildningen och ytterligare höjning av utbildningsnivån i befolkningen genom starkare satsning på livslångt lärande (och flexibla lösningar i det befintliga utbildningssystemet, tillgodoräknande, fortbildning mm). I så fall är den nuvarande plattan i processen ett ”andningshål” som bör utnyttjas. Konsekvenserna av en fortsatt expansion beror på hur finansieringsproblemet löses. Om inga nya finansieringskällor tillförs kan effekterna bli mycket kärva ekonomiska villkor, kamp om resurserna och stora kvalitetsskillnader mellan olika delar av den svenska högskolan.

- Finansiering

Inslagen av privat finansiering måste sannolikt öka. Både i Sverige och i omgivningen införs nu avgifter för studenter utanför EU/EES. Det påverkar både marknadsföringen och utbildningsutbudet. Men även de egna studenterna får betala avgifter i allt fler länder (England och Tyskland än så länge) och frågan är hur länge

⁸ Dessa övergripande mål bryts ned i sex operativa mål:

1. Införande av ett system med tydliga och jämförbara examina
2. Införande av ett system som huvudsakligen består av två utbildningsnivåer (cykler)
3. Införande av ett poängsystem
4. Främjande av rörlighet
5. Främjande av europeiskt samarbete inom kvalitetssäkring
6. Främjande av den europeiska dimensionen i högre utbildning

Sverige kan stå emot. Ökad uppdragsutbildning (framförallt fortbildning av yrkesverksamma men även utbildning på masters- och forskarutbildningsnivå) är en annan möjlig privat finansieringskälla i linje med Bolognaprocessens mål. Genomförande av utbildningsförändringarna kommer att ta resurser från annan verksamhet, vilket kan få negativa effekter för forskningen, åtminstone på kort sikt.

- **Strukturförändringar**

Den stora strukturförändringen för Sveriges del är uppdelningen i tre cykler där vi än så länge saknar mastersnivån. Förutom att detta kräver resurstillskott (och följaktligen skärper kampen om resurserna) så kan en tredelad examensstruktur läggas till grund för en mer uttalad arbetsfördelning mellan olika typer av högskolor. Troligen gäller inte de tidigare examensrättsprövningarna för den nya mastersexamen utan processen måste göras om. Kopplingen till forskarutbildningen (och vetenskapsområdena) blir avgörande. Samtidigt innebär Bolognaprocessen att gränserna mellan universitet och högskolor luckras upp. Det nya examenssystemet införs vid både universitet och högskolor. I Finland har man t ex inrättat mastersexamen vid yrkeshögskolorna. Kravet på ”anställningsbarhet” efter grundexamen gör att skillnaderna mellan yrkesinriktad och akademiskt inriktad utbildning minskar.

Sammanfattningsvis kommer troligen inslagen av konkurrens att öka i hela systemet. Det gäller inte bara ekonomiska utan även mänskliga resurser (duktiga studenter, framgångsrika lärare/forskare, givande kontakter etc). Det skärper återigen kraven på profilering av högskolor och utbildningsutbud men öppnar också nya möjligheter för universitet och högskolor att positionera sig, där det gäller för var och en att utnyttja sina styrkor. Trycket på autonomi (självbestämmanderätt) för de enskilda läroanstalterna kommer också att öka. Det kan bl a betyda större frihet att anta studenter i det svenska systemet och att rekryteringen av studenter blir ett led i profileringen. Men det betyder också att ledningarna för universitet och högskolor får starkare ställning och att kraven på effektivare ledarskap stiger.

2.5 EU:S RAMPROGRAM

Vid EU:s toppmöte i Lissabon beslöts att forskningen skulle göras till ett centralt inslag i den tillväxtstrategi som då antogs. Ett finansieringsmål sattes upp: EU skulle år 2010 ha en genomsnittlig andel på 3 procent av BNP till FoU, en nivå som det endast var Sverige och Finland bland medlemsstaterna som överträffade vid sekelskiftet. Vid detta tillfälle lanserades också European Research Area, ERA. Under perioden efter 2002 har ännu ett konkret uttryck för dessa frågor växande betydelse varit förberedelserna för ett europeiskt forskningsråd. Inrättandet av ett sådant ligger i linje med ERA-logiken och tycks understryka tendensen att det är den reguljära forskningen som kommer att stärkas på den europeiska nivån medan den företagsnära och mer tillämpad forskning kommer att uppfattas som mer av nationell angelägenhet, låt vara att vi här talar om tidiga och därmed osäkra observationer.

En effekt av dessa strävanden kommer sannolikt att bli att ett motiv som förut funnits för EU:s teknologipolitik, nämligen *cohesion* (fördjupad sammanhållning inom unionen), kommer att tonas ned. Cohesion-motivet yttrade sig främst i kraven på omfattande nätverkssamarbete, där starka och svaga forskningsmiljöer fick en drivkraft att formellt samarbeta, medan den reella nyttan av dessa samarbeten inte upplevdes som påfallande stor. Om konkurrensmotivet ersätter cohesion-motivet, vilket synes hålla på att ske, kommer legitimiteten för att fördela resurser till enskilda universitet eller geografiskt

och forskningssociologiskt mer näralliggande forskningsmiljöer troligen att öka. Starka forskningsmiljöer i ERA uppfattas med andra ord som koncentrerade dynamiska högskolemiljöer och inte längre som geografiskt sprida nätverk. Logiken är att forskning av hög klass kräver täthet och storlek lika väl som kritisk massa.

2.6 FÖRETAGENS FOU OCH HÖGSKOLAN⁹

Regioner befinner sig i allt högre grad i en tävlan om internationellt rörliga människor, företag och entreprenörer. Denna globala utveckling verkar gynna stora och kunskapsstäta regioner. Flera analyser visar att det finns positiva samband mellan tillväxt och regionstorlek och mellan inkomstnivå och storlek.¹⁰ Det tycks även finnas ett positivt samband mellan innovationsförmåga och täthet. I täta och industriellt diversifierade regioner finns ett ekosystem som bidrar till ett kunskapsflöde och mötestillfällen som tycks gynna uppkomsten av nya produkter, tjänster och företag.¹¹

Förmågan att ta fram ny kunskap, kombinera kunskap från olika vetenskapsområden och sprida kunskap till nya användare är den stora utmaningen för kunskapsregioner. Sambandet mellan företagande, entreprenörskap och högskolans roll ter sig därför som en nyckelförutsättning i skapande av ett gynnsamt ekosystem för tillväxt.

Näringslivet möter en allt starkare och snabbare global konkurrens. Ny teknologi hämtas från alla håll i världen. I den globala konkurrensen lokaliserar företagen sina olika verksamhetsgrenar till platser med de bästa förutsättningarna. Därför är länder och regioner samt deras utbildning och forskning, också alltmer konkurrensutsatta. Vilka verksamheter som i framtiden förläggs till Sverige beror i än högre utsträckning än tidigare av de förutsättningar Sverige kan erbjuda.

Det snabbt ökande *kunskapsinnehållet* i industrins verksamhet ställer allt större krav på företagens egen förmåga att ta till sig ny kunskap. Behovet av spetskompetens är en viktig drivkraft och påverkar företagets behov av extern FoU-kompetens. Kompetensbehovet utanför det egna kärnkunskapsområdet ökar kravet på att externt få tillgång till den önskade kompetensen. Utvecklingen tvingar företagen mot nya kunskapsområden vilket ökar behovet av att föra in ny kunskap i företagen.

Företagens kärnverksamhet förskjuts mot mer *kundnära verksamhet*. Företagen släpper verksamhet till underleverantörer och ökar på motsvarande sätt systemleveransen in i kundens verksamhet. Detta innebär en förskjutning mot ökat kunskaps- och serviceinnehåll.¹² Kundfokuseringen innebär dels mer kundanpassade specifika produkter, dels kortare produktcykler som påverkas av snabba tekniskiftet. Företagen levererar inte längre primärt fysiska ting utan lösningar på problem som kunden har. Det är alltså i kombinationen av industriellt kunnande, systemtänkande och tjänster som kundvärde, tillväxt och lönsamhet skapas.

Den kunskapsbaserade ekonomin medför att en ny konkurrensfaktor uppträder som har betydelse för lokaliseringen av FoU och produktion, nämligen de

⁹ En omfattande genomgång av de regionala förutsättningarna i den aktuella frågan ges i Inregias utredning. Vi ber att huvudsakligen få hänvisa till den för fördjupning och avser inte att upprepa resultat och resonemang som presenteras där.

¹⁰ Stockholm-Mälardalenregionen. Sveriges tillväxtmotor - En långtidsutredning. Rapport Nr 5:2004.

¹¹ (Johansson, Löf, Rader-Olsson, 2005)

¹² Ericsson licenserar "hjärnan" i form av plattformen i mobiltelefoner till olika varumärken och överväger att göra det även inom basstationer. Ny Teknik, 5 mars 2003, Nr 10.

kunskapsstillgångar, innovations- och lärmöjligheter som är knutna till en specifik lokal, regional eller nationell miljö. Man kan se klara tendenser till skarpare arbetsfördelning och regional specialisering såväl i USA som i Europa.¹³ Fler och fler företag koncentrerar sig på sin kärnverksamhet, vilket i sin tur innebär att många olika företag och organisationer engageras som kunder, leverantörer och partners i utvecklingen och tillverkningen av produkter och tjänster. Det i sin tur innebär att såväl företag som människor, som vill medverka i denna utveckling, kan söka sig till geografiska områden med en hög koncentration av kompetens och goda utkomstmöjligheter. Sålunda bildas dynamiska kluster som kan förstärka sig själva. De stora globaliserade koncernernas inhemska produktion, export och arbetstillfällen spelar en viktig roll som motorer i de industriella nätverk i vilka många mindre tillverknings- och tjänsteföretag utvecklas.

Universitet och högskolor har under 1990- och 2000-talen kommit att tillerkännas allt viktigare roller för såväl stat som regioner. Bland drivkrafterna i denna utveckling märks särskilt den ökande betydelsen av tillgång till utbildad arbetskraft för ett dynamiskt näringsliv och regional attraktivitet. Dessutom framstår den regionala högskolan alltmer som den stabilaste och tryggaste partner på vilken en region kan basera sin utveckling, i en tid då näringslivets rörlighet tycks öka och gamla band mellan regionen och några ledande företag bryts upp eller ser allt osäkrare ut.

Rollen som regional stöttepelare blev särskilt tydlig vid de ”nya” universitet och högskolor som etablerades under 1990-talets expansion av högskolan, men även för landets största och tätaste regioner har högskolan blivit en allt viktigare samarbetspartner. I flera fall har högskolor bidragit till att stärka och förnya den regionala identiteten.¹⁴ I vissa fall har universitet och högskolor också bidragit till att bygga upp nya regionala identiteter.

Rätt hanterad och med ett stort mått tålamod kan regionalt samarbete ha stor betydelse för att utveckla kommunikationer, bostadsbyggande och kontaktytor till näringslivet. Där samarbetet går hand i hand med regionförstoring kan man vinna fördelar i form av större och effektivare arbets- och studiemarknader.

2.7 HÖGSKOLANS UTVECKLING I DET SVENSKA SYSTEMET

Vi har en högskola som i flera viktiga avseenden är annorlunda än den var för bara ett par årtionden sedan. Allt talar dessutom för att den kommer att fortsätta förändras. Som visats ovan är omvandlingstrycket stort, inte minst av ekonomiska skäl. Detta kommer att påverka den ideologiska självförståelsen som präglat universitet och högskolor sedan lång tid och de strategiska vägval som föreligger.

¹³ (SNS, 2001)

¹⁴ Ett exempel på hur akademiska och regionala formeringar samspelar är Öresundsuniversitetet – en sammanslutning av 14 universitet i den dansk-svenska öresundsregion som formerats på båda sidor om sundet. Den regionbildning som skapas kring Öresund har rötter i 1960-talet, men marknadsföring och samarbete har kommit igång på allvar de senaste femton åren, i takt med att regionala synsätt vuxit sig allt starkare på nationalstatens bekostnad. Öresundsbronns tillkomst har ytterligare stärkt förutsättningarna för en funktionell region. Ett än tydligare exempel på en växelverkande utveckling mellan regionbildning och akademisk verksamhet återfinns i de båda städerna Linköping och Norrköping samt givetvis i de två städerna Eskilstuna och Västerås. Belägna i varsitt landskap och län har det senare paret städer länge varit rivaler och arga konkurrenter. Konkurrensen finns kvar, men idag är den parad med starka band och samarbeten. Kommunstyrelsernas gemensamma möten är tydliga tecken på att de offentliga förvaltningarna funnit vägar till varandra. Långsamt ökande medial bevakning över länsgränserna är en indikation på att en regional gemenskap tvärs över Mälaren även hittat vägen in i allmänhetens medvetande.

Modellen nedan är ett försök att schematiskt beskriva förekomsten av olika universitet och ideala universitetsmodeller vilka tjänat som idealtyper under olika tidsperioder (figur 2.1). I figuren relateras dessa idealmodeller i relation till två variabler, nämligen graden av öppenhet och graden av beroende. Templet står för det Humboldtiska forskningsuniversitetet, en mycket autonom och klosterliknande inrättning. Oasen är en annan typ av autonom version. De ursprungliga planerna för Göteborgs högskola skulle exempelvis bestå av endast 100 professorer och inga studenter. Fabriken dominerade i viss mån 1970-talets högskolepolitik och Linköpings universitet var kanske ursprungligen prototypen för en fabrik. Basaren är 1980- och 90-talets idé om ett universitet som orienterar sig mot en marknad och mot näringslivet och därmed mot med en mer diversifierad finansieringsstruktur. I mitten ligger den modell som faktiskt vuxit fram under de senaste tio åren eller så.

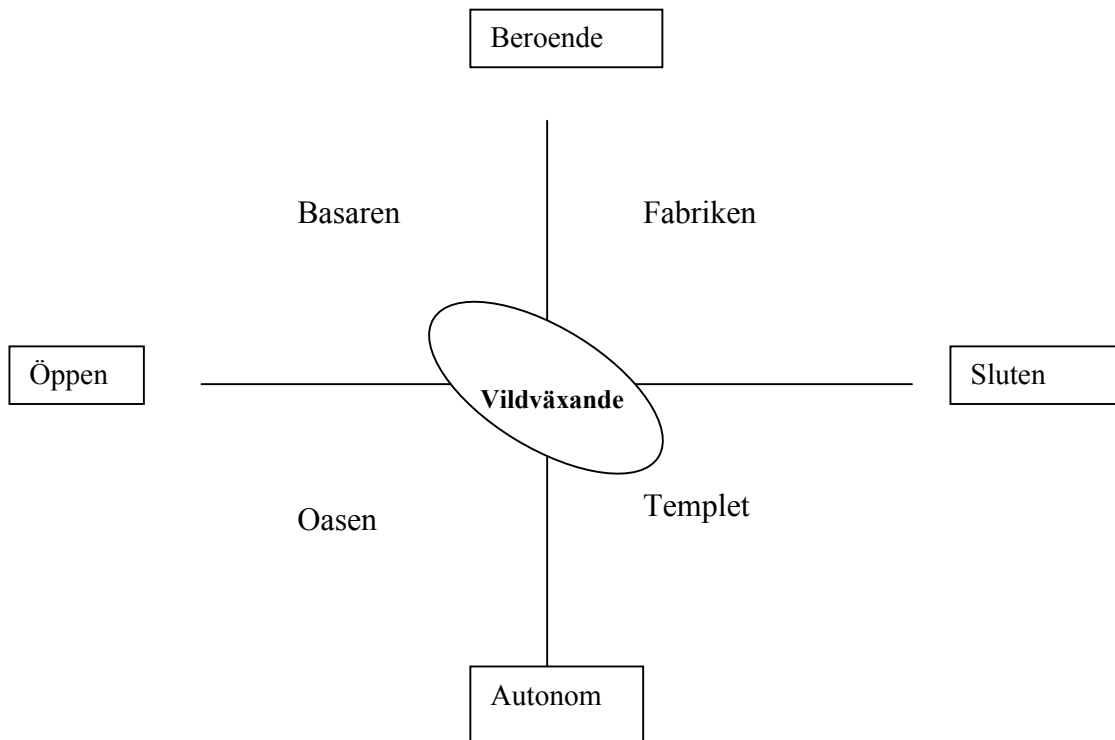
I en bok beskrivs denna framväxande modell med uttrycket ”den vildväxande högskolan”.¹⁵ Med detta uttryck menas en högskola som försöker att klara av alla roller. Högskolorna försöker och drivs av forsknings- och högskolepolitiken att helt enkelt göra för mycket. Incitamenten och kanske modet att försöka hitta sin profilerade roll har inte utmärkt utvecklingen, kanske inte förrän nu.

Expansionen är inte på något sätt unik för Sverige utan speglar också utvecklingen i flera europeiska länder. Denna expansion har vi kallat för en *additiv strategi*.¹⁶ I takt med att behoven av och resurserna till högre utbildning ökat har befintliga lärosäten fått växa och nya universitet har inrättats. Samtidigt som detta skett har behoven av högre utbildning fortlöpande vidgats och differentierats. Högre utbildning behövs för fler sektorer och fler yrken. Det har med andra ord uppstått ett behov av pluralistiskt utförande av den allmänt växande högre utbildningen. Läger man därtill att också forskningen vid universitet och högskolor har byggts ut, även den längs i princip additiva linjer som berörts tidigare, så har det med tiden uppstått ett mycket omfattande behov av differentiering och strukturering, faktiskt gällande inom stora delar av den europeiska universitetssektorn.

Det finns en viktig poäng att göra när vi kommit så här långt i vår genomgång av trender och drivkrafter: de övergripande internationella trender som också starkt påverkar det svenska systemet, leder till slutsatsen att det är klokt att söka profilera sig och kraftsamla kring de områden som man har förutsättningar att bli konkurrenskraftig inom. Men, samtidigt tenderar utformningen av den svenska forsknings- och utbildningspolitiken att premiera dem som istället har satsat på utbildningstunga och breda forskningstunna miljöer. I retoriken medges det knappast men i praktiken är det detta som politiken hittills har lett till. Tydliga strategiska kraftsamlingar till ett fåtal utvalda områden har hittills inte varit en bra metod för att bygga ett lärosäte.

¹⁵ (Kim, Mårtens, 2003).

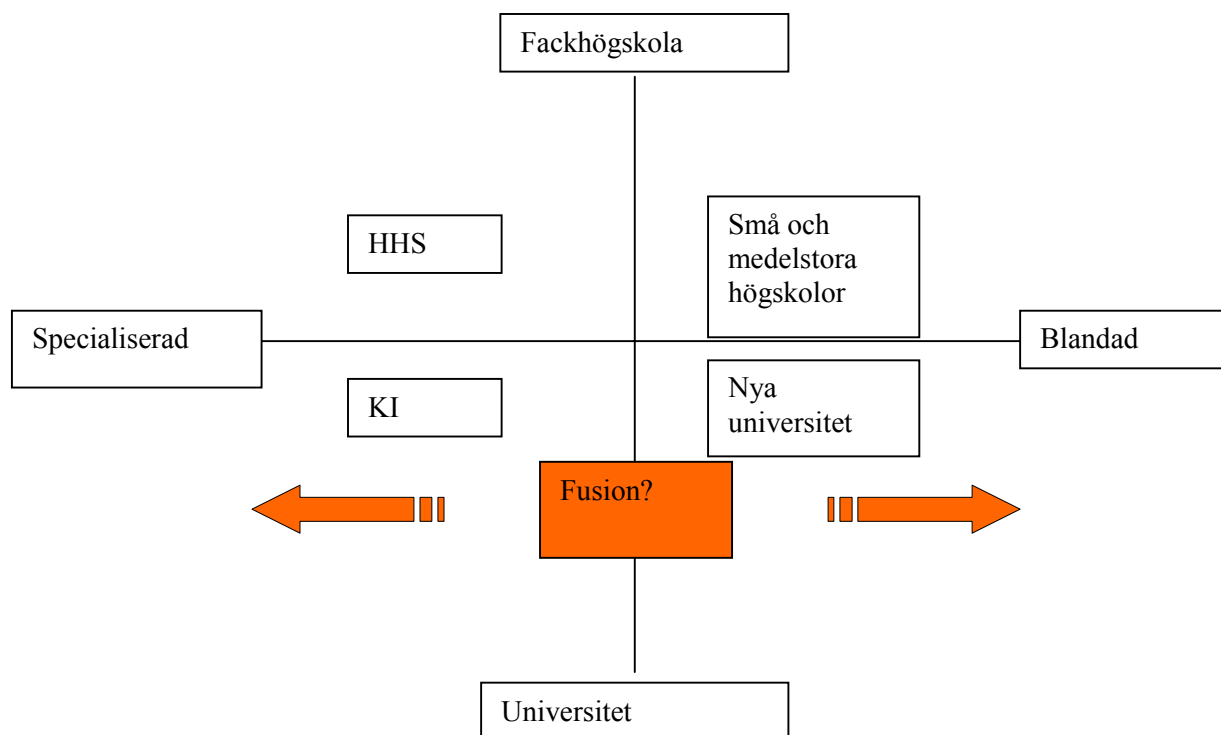
¹⁶ (Broström, Deiacco, Sörlin, 2004)

Källa: Bearbetning av Svante Beckman (1989)

Figur 2.1 Den vildväxande svenska högskolan

I figur 2.2 nedan visas en annan typologi där variablerna är graden av specialisering och detta mellan universitet eller fackhögskola. De svenska små och mellanstora högskolorna samt de nya universiteten ligger någonstans nära mitten, men systemet tenderar att driva dem mot en blandad fackhögskola respektive ett blandat universitet. Vad en fusion mellan Örebro universitet och Mälardalens högskola skulle leda till beror givetvis på hur en sådan hanteras.

Figur 2.2 En modell av tänkbara vägval i den svenska högskolan

2.8 ANPASSNING TILL EN NY KONKURRENSLOGIK STAVAS PROFILERING

Det finns anledning att tro att behovet av att fatta strategiska vägval för lärosäten kommer att öka i framtiden. Den expansion som både det svenska och andra utbildningssystem och forskningssamfund varit föremål för under ett antal år, med staten som huvudsaklig finansiär, kommer inte att fortsätta. I de fall vi kommer att se ökningarna kommer dessa sannolikt dels främst röra forskningssatsningar och inte utbildningssatsningar, dels vara av ett väsentligt mera begränsat slag än tidigare. De kommer eventuellt också vara mer fokuserade, i meningen riktade mot vissa speciella miljöer och områden. Även finansiärerna kommer vilja fatta strategiska beslut och välja att stödja områden där det finns förutsättningar för att nå extra framgång. Vi kommer därmed att ha en situation där det råder större konkurrens om resurserna, internt på lärosätena och också om externa forskningsmedel.

Röster i debatten och skrivningar i dokument rörande tankarna på en sammanslagning mellan Örebro universitet och Mälardalens högskola talar om behovet av att profilera sig, som en följd av det ovanstående framtidsscenario. Lärosätet skulle behöva profilera sig och satsa på det som man menar sig vara särskilt bra på, dvs. de områden där man är konkurrenskraftig. Även små lärosäten bör kunna hävda sig om de noggrant väljer sina prioriterade områden och odlar dem målmedvetet.

Den redan upplevda och i framtiden tänkta ökade konkurrensen skulle kunna leda till en större diversifiering av forskningen. Olika lärosäten skulle välja att satsa på just sina styrkeområden och eftersom dessa åtminstone i teorin bör vara relativt unika – prefekter, dekaner och rektorer hävdar oftast att de är unika – så bör förutsättningarna för att nå framgång hos olika finansiärer vara goda. Det bör också leda till ett allmänt

rikt forskningslandskap där olika lärosäten och olika institutioner satsar på olika inriktningar för sina verksamheter. Vi uppfattar att det är på detta sätt som man resonerar också på Örebro universitet samt Mälardalens högskola.

Mot denna bild och denna logik kring konkurrens och profilering skall resas en varning. Konkurrens kan istället för att leda till diversifiering genom profilering leda till vad vi kan kalla för "mainstreaming". Med detta menas att "alla" i princip väljer att lägga sig någonstans i mittfåran. Orsaken är att när man tvingas till strategiska vägval och till att profilera sig, väljer man att satsa på relativt säkra kort. Många lärosäten är också relativt lika i sin övergripande utbildnings- och forskningsprofil, trots allt. Man försöker tolka de stora finansiärerna och alla tolkar dem mer eller mindre lika, och väljer att orientera sig mot ungefär samma områden i hopp om anslag. Istället för ett utbildnings- och forskningslandskap där varje lärosäte har sin speciella profil och sina speciella styrkeområden, får vi en arkipelag av lärosäten som satsar på ungefär samma områden och som får en alltmer likartad profil över tid. Givetvis finns skillnader mellan exempelvis tekniskt orienterade lärosäten och universitet med bred disciplinär organisering, men detta motsäger i sig inte risken för att konkurrens mycket väl kan leda till mainstreaming, tendenser till detta finns redan i det svenska systemet där de strategiska vägvalen tenderar att gå mot det blandade universitet enligt figur 2.2 ovan.

2.9 SAMMANFATTNING

Oavsett vad man tror om detta och hur man bedömer ett visst lärosätes strategiska satsningar, står en sak klar. Ökad konkurrens om minskande resurser kan motverkas genom samarbete. På individnivå har forskningssamarbetet ökat under lång tid. Det tydligaste beviset för detta är det allt ökande antalet samförfattarskap till vetenskapliga publikationer. För de publikationer som utgörs av tidskriftsartiklar och som publiceras i internationella tidskrifter med särskilt granskningsförfarande, så kallad peer-review, kan samförfattarskapen mätas relativt enkelt. Metoden har blivit ofta använd under senare år och får sägas vara helt vedertagen. Det är dock viktigt att notera att dylika bibliometriska data utgör en representation av den population som man avser att mäta. Alla publikationer finns inte med, och metoden är direkt olämplig om man vill studera humaniora och även delar av samhällsvetenskap där man sällan publicerar sig i artikelform. Med dessa reservationer i beaktande kan konstateras att samförfattarskap ökar kraftigt och fortsätter att öka. Samförfattarskap mellan svenska forskare och utländska forskare ökar tillika.¹⁷ Enligt detta blir vetenskapen verkligen alltmer internationaliserad. Forskningsresultaten tas i ökande grad fram genom samarbete med kollegor i utlandet. Att bli del av internationella nätverk och kunna bedriva forskning i samarbete med utländska kollegor blir allt viktigare för att kunna vara framgångsrik. Vi är övertygade om att denna trend kommer att fortsätta framöver.

Samlar man ihop de trådar som presenterats här ovan kan man konstatera några saker av vikt för framtiden:

- Den hittillsvarande expansionen av det statsfinansierade utbildningssystemet närmar sig sin gräns. Eventuell fortsatt expansion inom exempelvis Bolognaprocessens ram kommer i hög grad att ske med andra medel än fakultetsanslag eller motsvarande.

¹⁷ (Melin 1997)

- Forskningsresurserna kommer i ökad grad att bli kvalitetsutsatta vilket leder till ökad konkurrens i utförarledet.
- Det finns ett reellt behov av att fatta strategiska beslut och göra strategiska vägval för alla lärosäten.
- Den internationella dimensionen i forskningspraktik och i utbildningsvillkor blir alltmer framträdande.
- Samverkan i olika form blir viktigare för att kunna bedriva högklassig utbildning och forskning.

Efter denna omvärldsanalys och dessa allmänna drivkrafter och trender vilka påverkar förutsättningarna för utbildning och forskning också i Sverige, fokuserar vi närmare på samverkansformer mellan lärosäten i nästa kapitel. Delvis är sådana samverkansformer en följd av de processer som beskrivits i det ovanstående.

3. FUSIONER, ALLIANSER, SAMVERKAN

Starka internationella förändringskrafter skapar ett tryck på nya strategiska vägval för de europeiska universiteten. Det kräver nytänkande om det enskilda universitetets framtida positionering. Och en del av detta nytänkande resulterar i fördjupade samarbeten.

Fusioner, allianser och samarbeten är ett svar på den förändrade konkurrenslogiken som beskrivits ovan. Men erfarenheterna visar att fusioner och allianser inte kan behandlas som ytterligare en separat aktivitet i universitetens redan brokiga verksamhet. Snarare är allianser, fusioner och andra samarbeten ett sätt att handskas med brokigheten. Även riskerna med fusioner eller allianser kan vara betydande.

3.1 MOTIVEN BAKOM FÖRDJUPADE SAMARBETEN

De senaste 10 åren har sett en rad nya samarbeten mellan universitet såväl inom nationella gränser som över nationsgränserna. På samma sätt som i näringslivet ökar behoven vid universiteten att forma joint-ventures, utbildningskonsortier, nätverk, partnerskap, internationella samarbeten och i vissa fall genomföra regelrätta fusioner. Universitetens marknads- och konkurrenssituation liknar därmed alltmer den specialiserings- och konkurrenslogik som kännetecknar ett dynamiskt näringsliv.

Motiven bakom internationella fusioner, allianser och nätverk varierar men som en röd tråd förbereds eller genomförs en anpassning till den omvärldslogik som presenterats ovan. En rad nyckelord framträder i strategidokumentet. Man talar om att söka bredd- och skalfördelar, att kunna skapa kraftfulla forskningsmiljöer, att utveckla nya produkter och tjänster för nya och mer kräsna studenter, att ta vara på synergier och att vårda sitt varumärke. Den internationella diskussionen pekar således mot att samarbetet skall leda till effektivare universitet som är kraftfullare och konkurrenskraftigare i det man gör, även om det man gör möjligen kan begränsas.

Flera nya strategiska allianser och universitetsfusioner har ingåtts under slutet av 1990-talet eller början 2000-talet. De eventuella positiva eller negativa effekterna ligger således ännu långt fram i tiden. Vi har dock funnit få fall där huvudmotivet med en fusion eller allians har varit att rationalisera verksamheter enligt klassiskt mönster i näringslivet med omfattande avveckling eller omstrukturering, även om detta inte kan uteslutas. Motiven är snarare att genom samverkan kunna bli effektivare i sitt utbildnings- och forskningsutbud, inte minst mot internationella studenter, de bästa forskarna och globalt verksamma företag.

3.2 FUSIONSERFARENHETER

Fusioner kan liksom i näringslivet ses som den mest komplicerade formen av samverkan. En vanligt förekommande definition lyder: ”The combination of two or more separate organisations into a single entity, with overall management control being under a single governing body and a single chief executive. All assets, liabilities and responsibilities of the former institutions are usually transferred to either a continuing or to a new institution”.¹⁸

¹⁸ (Harman, Meek, 2002)

Några av de internationella fusionerna har initierats av myndigheter för att öka effektiviteten vid olika institutioner som bedömts ha mycket god internationell potential, att minska fragmenteringen på systemnivå och att avveckla svaga institutioner. Men olika typer av frivilliga processer som leder fram till en fusion är vanligare. En mängd omständigheter kategoriserar och präglar varje enskild fusion. Exempel på sådana kan vara:

- Frivilliga och ofrivilliga
- Konsolideringar och övertaganden
- Sektorsvisa och över sektorer
- ”Twin-partner och multi-partner”
- Horisontella (liknande vetenskapliga profiler) eller vertikala fusioner (olika vetenskapliga profiler)

Enligt denna klassificering kan en eventuell fusion mellan MdH och ÖU beskrivas som en frivillig fusion, mitt emellan twin-partner och multi-partner (två lärosäten, tre campus) och som ett exempel på en vertikal fusion.

Det är naturligt att högskolefusioner, liksom i näringslivet, är både kostsamma och tidskrävande, internationella erfarenheter visar att det kan ta upp till 10 år innan de fulla fördelarna kan visa sig. Litteraturen menar även att den fusionstyp som ställer de allra största kraven är den vertikala fusionen, dvs. den typ av fusion som planeras mellan MdH och ÖU.

Den internationella litteraturen och praktiska erfarenheter tar upp några särskilda faktorer som höjer sannolikheten för att en fusion skall lyckas. De kan sammanfattas i följande sju punkter:

- Starkt ledarskap och förankring bland institutioner och studenter
- En gemensam vision av hur fusionens fördelar kan realiseras
- En stark förankring och involvering bland medarbetare
- Tydliga signaler till anställda och studenter om vad som gäller för examina och arbetsvillkor vid en fusion
- Noggrann planläggning för fusionsförhandlingar och implementering samt snabbt agerande när väl fusionsbeslut tagits
- Ett snabbt beslut om namn på det nya lärosätet
- Kraftfulla åtgärder för att bygga ett klimat av lojalitet till den nya organisationen och den framväxande kulturen.

Erfarenheter från företag och forskning visar att fusioner eller allianser inte får vara ett mål i sig utan skall understödja och vara i samklang med den övergripande strategiska inriktningen. Dessutom underlättas samverkan om det föreligger en betydande värdegemenskap, historiskt, kulturellt och strategiskt. Fusioner och allianser måste också vara kompatibla med den övergripande strategin. Fusioner/allianser skall se som ett medel snarare än som ett mål för universitetets/företagens ambitioner. Tyvärr tycks dock ofta det förra snarare vara regel än undantag.¹⁹

¹⁹ (Broström, Deiacco, Sörlin, 2004)

3.3 ÄR ETT FUSIONERAT UNIVERSITET ETT STARKARE UNIVERSITET?

Den centrala idén i en fusion är att skapa ett större universitet som förväntas främja möjligheten att skapa starka forskningsmiljöer. För att diskutera detta tar vi utgångspunkt i den mer generella frågan om vilka faktorer som skapar förutsättningar för framväxten av starka forsknings- och utbildningsmiljöer. Självklart finns inga recept för hur man lyckas, men man kan ändå urskilja vissa miljöegenskaper som tycks vara förknippade med framgångsrikt utbildnings- och forskningsarbete.

I en utvärdering av KK-stiftelsens forskningssatsningar på nya universitet och högskolor ställer utredarna samman en schematisk lista över faktorer som de funnit vara avgörande för högskolornas förmåga att bygga upp starka och uthålliga forskningsmiljöer med hög relevans för näringslivet.²⁰ (Man bör även notera att de undersökta forskningsmiljöerna med något enstaka undantag kommer från de tekniska och naturvetenskapliga disciplinerna). I tabell 3.1 lyfts fem faktorer fram, med SISTER:s bedömningar (positiva som negativa) för hur ett typiskt fusionerat universitet (större, med verksamhet inom flera ämnesområden än något av de fusionerade lärosätena) kan öka sina möjligheter att bygga upp spetskompetenta miljöer.²¹

Medicinska forskningsmiljöer kan antas följa samma logik som de tekniska. Men är denna teoretiska framställning även relevant för samhällsvetenskapliga, vårdvetenskapliga eller humanistiska forskningsmiljöer? En aktuell genomgång av empiriska studier visar att det i allmänhet verkar finnas visst fog för argument om kritisk massa (faktor 4 ovan i tabellen), åtminstone upp till en lägsta-nivå på sex till åtta personer. Stödet för ett sådant samband är dock svagt inom humanistisk forskning.²² Såväl kritisk massa som en viss uthållighet i finansiering (faktor 3 ovan) kan ses som förutsättningar till universitetets eller fakultetens förmåga till strategisk rekrytering. Kvaliteten i all vetenskaplig verksamhet är i slutändan högst beroende av att forskargruppen har minst en erkänt skicklig forskare, som genom handledning av doktorander, samarbete med andra forskare och genom tillgång till ett starkt nätverk kan höja nivån på hela gruppen. Den allmänna erfarenheten att forskningsmiljöer behöver tid för att växa sig starka, ger ytterligare tyngd åt betydelsen av uthållig finansiering.

²⁰ (FBA (FÖUm for business Administration) 2002)

²¹ Som en särskild punkt framhåller utvärderarna koncentration av resurser som ett viktigt kriterium för framgång för en mindre högskola: ”de lärosäten som prioriterar några få forskningsområden med flera finansieringskällor, förefaller ha bättre framgång än de som satsar brett och beroende av en enstaka extern finansiering”

²² (von Tunzelmann et al. 2003)

Tabell 3.1 Bedömningar av storlek och bredd vid ett fusionerat universitet

		Storlek		Ökad bredd	
1	Starkt och uttalat stöd från högskolans ledning	Ju fler ”spetskompetenta” miljöer en högskola har, desto mindre möjlighet och förmåga har dess ledning i regel att prioritera mellan dessa.	-	Med större vetenskaplig bredd blir det ofta svårare att ge särskilt understöd och prioritet till enskilda forskningsmiljöer.	-
2	Resurser till stöd för ansökningar och uppbyggande av labbmiljöer	Med ökad storlek får högskolan förutsättningar för att prioritera fram resurser till utrustning och forskarstöd. Potentialen för externt stöd till sådana satsningar ökar också.	+	De vetenskapliga disciplinernas skiftande karaktärer möjliggör knappast några starka synergivinster i satsningar av det här slaget.	-
3	Uthållighet i finansiering	Med ökad storlek får en högskola förbättrade möjligheter att göra uthålliga satsningar.	+	Med ökad bredd följer ökade konflikter mellan vetenskapsområden, vilket knappas gynnar uthålligheten hos ett universitets strategi.	-
4	Kritisk massa i form av forskare och resurser	Ett större universitet förknippas i regel med större forskargrupper.	+	Givet en viss storlek på ett lärosäte medför ökad breddning naturligtvis att den enskilda grupperna får mindre resurser.	-
5	Mångvetenskaplighet	Det krävs en viss storlek för att det inom ett universitets/högskolas väggar skall rymmas flera kompetenta forskningsmiljöer som kan ha utbyte av varandra.	+	Ett lärosäte måste ha en viss vetenskaplig bredd för att ha förutsättningar för mångvetenskapliga projekt inom de egna väggarna.	+

Källa: FBA (2002) och Sister:s egen bearbetning

Det måste dock framhållas att det i många studier pekas på att det är kvaliteten och omfattningen av forskningsgruppens hela nätverk som är den mest kritiska framgångsfaktorn. Det är viktigare att vara uppkopplad mot ett nationellt och internationellt nätverk än att vara stor men isolerad – så skulle man kunna beskriva slutsatsen i flera internationella undersökningar. Den juridiska överbyggnaden – frågan till vilket universitet man hör – är naturligtvis bara en av många förutsättningar för den enskilda forskningsmiljön.

3.4 SAMMANFATTNING

Erfarenheter från olika samverkansformer i allmänhet och fusioner i synnerhet visar, föga förvånande, på både stora möjligheter och risker. Till de positiva hör uppkomsten av oväntade och nya idéer som kommit fram genom samverkan. Till de negativa hör ofta en underskattning av den ledningskapacitet och de resurser som måste till för att få fusioner eller allianser i hamn. Även i detta avseende liknar således erfarenheterna från högskolefusioner/allianser de som brukar nämnas inom näringslivet.

En genomgång av mer än 40 olika universitetsfusioner runt om i världen sammanfattar utvecklingen på följande sätt: ”While merger experiences have often been traumatic for participants and participating institutions on balance the longer term results have been positive, producing a university system [...] comprising relatively large and comprehensive institutions, well suited to compete in the new internationally competitive environment”.²³

²³ (Harman & Meek 2002:343)

Sannolikheten för framgångsrika fusioner/allianser ökar när organisationer liknar varandra när det gäller fysiska, immateriella och organisatoriska resurser och när det finns en betydande värdegemenskap, historiskt, kulturellt och strategiskt. I det nästföljande avsnittet diskuteras detta med utgångspunkt i likheter och olikheter för Örebro universitet och Mälardalens högskola.

4. LIKHETER OCH OLIKHETER MELLAN ÖREBRO UNIVERSITET OCH MÄLARDALENS HÖGSKOLA

Samverkansavtal, utbyten, allianser och fusioner är direkta konsekvenser av de tidigare skisserade drivkrafterna och de nämnda trenderna. När man på ett lärosäte kommit till den punkten att man vill agera mot bakgrund av denna utveckling, måste man fundera över var man själv befinner sig på den internationella vetenskapliga arenan och vilken typ av aktör man är. Det är givetvis viktigt vem man väljer att samverka med, och på vilken nivå denna partner befinner sig jämfört med sin egen position. Vi tror att det är mest fruktbart att söka samverka med aktörer som är någorlunda lika en själv, *ambitionsmässigt, organisationsmässigt, vetenskapligt, utbildningsmässigt och i sin samverkan med det omgivande samhället.*

Syftet med kapitlet är att beskriva dessa likheter och olikheter i MdH:s och ÖU:s satsningar på utbildning, forskning och samverkan för att bättre kunna resonera om potentiella fördelar och nackdelar vid olika grad av samverkan, något som analyseras i nästföljande kapitel 5.

4.1 VISION OCH STRATEGI

Både Örebro universitet och Mälardalens högskola har nyligen genomgått en omfattande visions- och strategiprocess. Tabell 4.1 sammanfattar i ett antal nyckelord de strategiska prioriteringarna för respektive högskola. Fokus för MdH är att erhålla universitetsstatus. Detta betonas i visionsarbetet och har formulerats som ”Mälardalens universitet ett förstahandsval till framtiden”. De delmål som skall bidra till detta är bl a hög internationell kvalitet inom ett antal styrkeområden (teknik, naturvetenskap, humaniora, samhällsvetenskap och vård). Den regionala rollen betonas, men med internationellt fokus och ett övergripande delmål om hållbar samhällsutveckling i all utbildning och forskning.

Den övergripande visionen för ÖU är utvecklingen mot ett europeiskt forskningsuniversitet. Man betonar att minst en forskningsmiljö skall vara av världsklass. Både utbildning och samverkan är viktiga uppgifter och skall utvecklas så att de attraherar studenter och lärare från regionen och nationellt. Örebro skall enligt visionen kunna utvecklas till att bli Sveriges bästa universitetsstad.

Tabell 4.1 Vision vid MdH och Örebro

<i>ÖU:</i>	<i>MdH:</i>
<i>Ett europeiskt forskningsuniversitet</i>	<i>Mälardalens universitet</i>
Växande människor	<i>Ett förstahandsval till framtiden!</i>
Kunskapsformer i kreativ förening	Mälardalens universitet har utbildning och forskning av hög internationell kvalitet inom teknik, naturvetenskap, humaniora, samhällsvetenskap och vård
Minst en världsledande forskningsmiljö	Mälardalens universitet prioriterar en hållbar samhällsutveckling i all utbildning och forskning
Attraktiva och nyskapande utbildningar	Mälardalens universitet är en inspirationskälla och en stark drivkraft i regionen
Innovativ aktör i kunskapsamhället	Studenterna från Mälardalens universitet är efterfrågade på arbetsmarknaden i Sverige och internationellt, genom att vara välutbildade, kritiskt tänkande och innovativa
Sveriges bästa universitetsstad	

Källa: Visionsdokument för ÖU och MdH. www.oru.se och www.mdh.se

Ambitionerna så som de uttrycks i visionerna skiljer sig möjligen åt. På ÖU talas om att man önskar bli ett europeiskt forskningsuniversitet. Vad denna term rymmer är inte alltid tydligt, men en tolkning är att man önskar bli ett fullskaligt universitet som har ett antal styrkeområden längs den disciplinära skalan där man är internationellt konkurrenskraftig och internationellt känd och erkänd. Man önskar ingå i europeiska nätverk och delta i olika europeiska forskningsprojekt, exempelvis inom ramprogrammen eller med anslag från ett eventuellt framtida europeiskt forskningsråd. Man vill vara ett attraktivt lärosäte som utländska gästforskare och studenter inte har något emot att söka sig till, tvärtom, inom styrkeområdena vill man vara eftersökt. MdH har en klar önskan om att erhålla universitetsstatus för att utveckla forskning på de områden som man idag ger utbildning inom. För ÖU:s del tonas den lokala rollen ned till förmån för en internationell roll som understryker storlek för att kunna attrahera mer forskningsanslag.

Ett eventuellt fördjupat samarbete måste i allt väsentligt understödja de båda högskolornas strategiska positionering och får inte uppenbarligen strida mot någon av dem. Det finns enligt vår mening skillnader i vad man vill sträva emot som måste klargöras innan ett fördjupat samarbete kan formuleras. De båda högskolorna uttrycker dock en förändringsvilja och en uttalad vilja att främja förnyelse. Det finns också en bejakelse av omstrukturering vilket skulle kunna tolkas som att båda kan se positivt på ömsesidig specialisering. Å andra sidan brukar sådant vara lättare att säga än att verkligen göra.

4.2 UTBILDNING VID MDH OCH ÖU

Stockholm-Mälardalensregionen skiljer sig från övriga riket i några avseenden när det gäller högskolornas inriktning. Undervisnings- och vårdområdet är underrepresenterat i regionen. Inom samhällsvetenskap är regionens andel representativ för riket. Trots

aktörer som KTH, MdH och Uppsala universitet står regionen bara för 29 procent av landets utbildningsinsatser inom det tekniska området.²⁴

Det kommer inte heller som någon överraskning att både ÖU och MdH har sin tyngdpunkt på utbildning. Tabell 4.2 anger hur de båda lärosätenas utbildningskapacitet matchar varandra. Örebro universitet och Mälardalens högskola är rimligt lika varandra *storleksmässigt*. ÖU är större men inte alltför mycket större. Antalet studenter är ungefär detsamma, den ekonomiska omslutningen likaså. Som framgår är ÖU något större i alla avseenden utom personal i forskning och utbildning, mätt i heltidsekvivalenter. ÖU har också en större effektivitet, mätt som genomsnittspoäng efter tre år och avklarade poäng i grundutbildningen samt ett större antal avlagda doktorsexamina; det senare hänger samman med ÖU:s universitetsstatus och därmed rätten till vetenskapsområden.

Tabell 4.2 Utbildningsmätt 2004

	Mälardalen	Örebro
Antal helårsstudenter	8861	9731
Antal doktorander	133	344
Antal avlagda doktorsexamina	3	31
Teknisk/administrativ personal, heltidsekvivalenter	281	445
Personal i forskning och utbildning (heltidsekv.)	505	484
Omslutning MSEK	687	852
Genomsnittspoäng efter tre år	73	76
Examinerade 120 p inom 7 år	60%	66%

Källa: Högskoleverkets NU-databas. Uppgifter om personal är ett medelvärde av höst- och vårterminens noteringar.

Både på ÖU och på MdH är rekryteringen i all huvudsak lokal (tabell 4.3). Dock har MdH, på grund av sin geografiska närhet, ett större antal studenter från Stockholm. Sammantaget visar rekryteringsstatistiken att ÖU utövar en viss dragningskraft på studerande från Västmanlands och Södermanlands län – 4-5 % av länets nybörjarstudenter går till Örebro universitet. MdH, däremot, förmår endast i mycket liten omfattning locka till sig studerande från Örebro län – mindre än 2 % av länets nybörjarstudenter går till MdH.

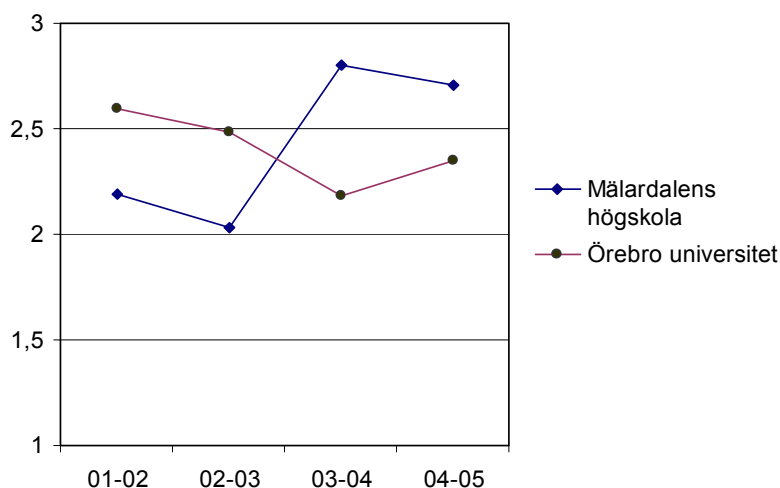
Tabell 4.3 Geografisk rekrytering vid MdH och ÖU läsåret ^{3/4}

<i>MdH: Andel nybörjare som kommer från</i>		<i>ÖU: Andel nybörjare som kommer från</i>	
Västmanland	31 %	Örebro	36 %
Stockholm	17 %	Stockholm	10 %
Södermanland	20 %	Västra Götaland	8 %
Uppsala	5 %	Östergötland	7 %
Dalarna	3 %	Västmanland	5 %
Västra Götaland	3 %	Södermanland	4 %
Östergötland	2 %	Dalarna	4 %
Örebro	2 %	Värmland	3 %

Källa: Högskoleverkets NU-databas

²⁴ Källa: NU-databasen

Ett mått på attraktiviteten är att följa utvecklingen av söktrycket och i figur 4.1 visas utvecklingen för läsåren 2001/2002 – 2004/2005. Söktrycket har varit något stabilare vid ÖU än vid MdH under perioden. För höstterminen 2005 sjunker söktrycket vid Mälardalens högskola, medan Örebro universitet följer rikstrenden med en modest uppgång. Mest intressant att notera är att de bytt plats i förhållande till varandra.

Källa: Högskoleverkets NU-databas

Figur 4.1 Antalet sökande per plats, utbildningsprogram vid MdH och ÖU

Utbildningens kontakt med pågående forskning anses ofta vara ett viktigt kriterium för kvalitet, även om forskningskontakten kan variera alltifrån att läraren är disputerad till att han/hon aktivt faktiskt bedriver forskning. Sett i ett regionalt perspektiv ligger både MdH och ÖU betydligt efter de större högskolorna mätt som antal studenter per forskningsmiljön och antal disputerade lärare (tabell 4.4). De kan därför karakteriseras som medelstora utbildningslärosäten med en varierad forskningsanknytning.

Tabell 4.4 Några mått på graden av forskningsanknytning av utbildning vid högskolor i Stockholm-Mälardalen

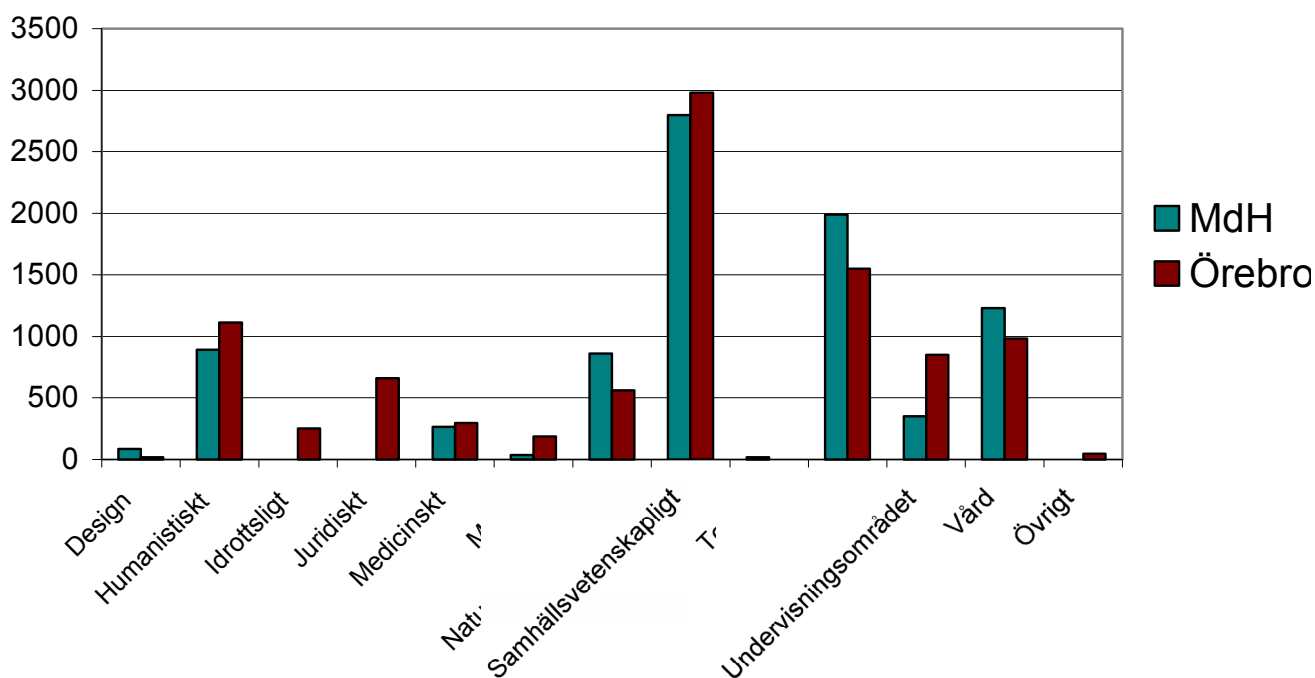
Högskola	Antal studenter/ forskningsmiljön	Andel disputerade lärare
MdH	93	29
ÖU	40	33
Södertörn	24	57
SU	15	54
UU	8	62
KTH	6	52
SLU	2	63

Källa: NU-databasen. Uppgifterna gäller 2002.

De analyser som gjorts av högskolornas utbildningsmässiga profil visar ofta, och förvånande för somliga, på en mycket likartad profil. Detta gäller även för högskolorna i Stockholm-Mälardalen. Exempelvis visar analyser av högskolorna i Mälardalen att de

har samma utbildningsprofil som riket i stort.²⁵ På en övergripande nivå har även MdH och ÖU ett liknande utbildningsutbud mätt som fördelningen av antalet HÅS inom olika ämnesområden (figur 4.2). Analyser på en mer finfördelad nivå visar fortfarande en betydande överlappning men också områden där profiler framträder, detta gäller särskilt små ämnesområden med mindre än 50 helårsstudenter.

Sammanfattningsvis finns betydande likheter på utbildningssidan mellan MdH och ÖU. Det finns en allmän tendens i det svenska högskolesystemet att konkurrera mellan ämnesområden – om det satsas på ett område vill andra högskolor hänga med på tåget. Detta skulle kunna kallas en tendens till likriktning av utbildningsutbudet. Naturligtvis sammanhänger detta med de val av till utbildningar som studenterna gör. Man lockas att ge breda populära utbildningar som genererar många HÅS. Men det finns också en tendens att profilera utbildningarna för att öka sin attraktivitet.²⁶ På sikt skulle denna tendens leda till att högskolorna i regionen och landet blir specialiserade och komplementära till varandra. Dock ser det ut som om mainstreaming dominerar enligt analysen vid både ÖU och MdH.

Källa: Högskoleverkets NU-databas

Figur 4.2 HÅS inom olika utbildningsområden vid MdH och ÖU 2003

4.3 FORSKNING VID MDH OCH ÖU

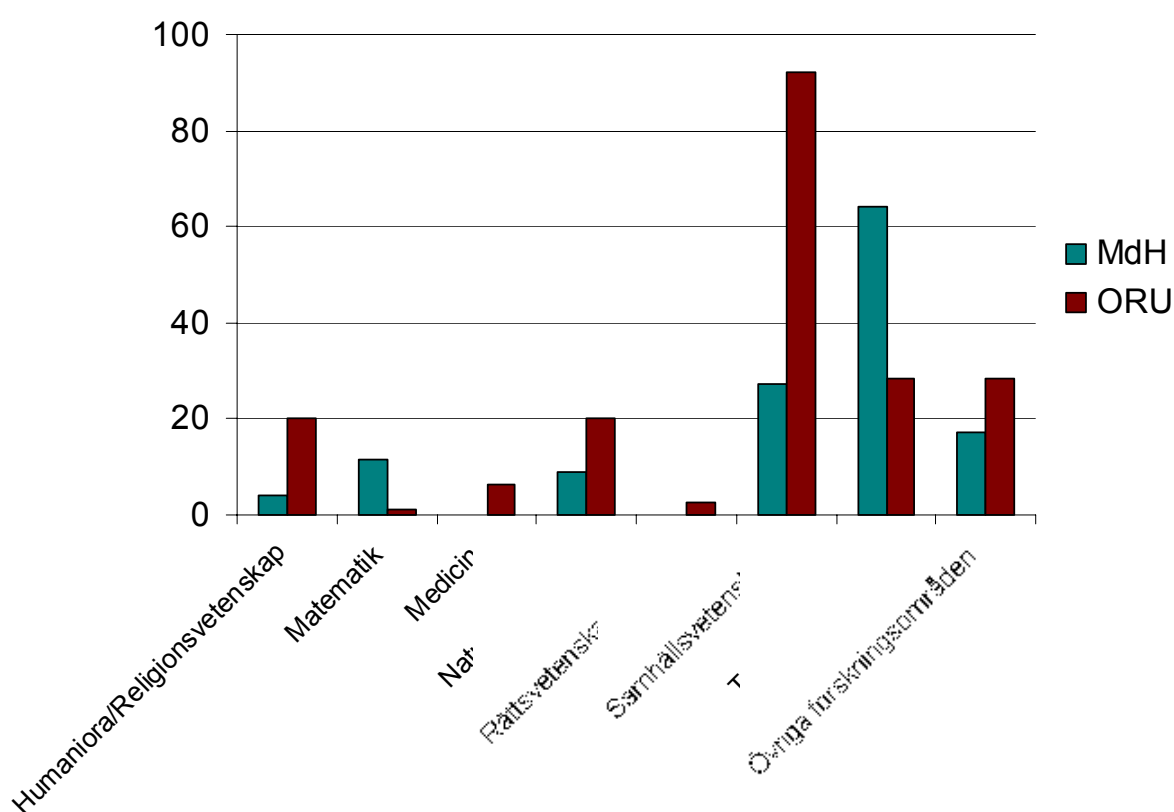
Som visats i kapitel 3 kan storleks- och breddfördelar vara betydande i det konkurrenslandskap som omger universiteten och högskolorna. Forskningens och undervisningens utförare söker robusta strukturer, antingen genom att bli större eller

²⁵ (Broström, Löof, Sigfridsson, 2003)

²⁶ Se exempelvis ”De nya kulturutbildningarna – en undersökning av nya typer av högskoleutbildningar på kulturområdet” (Melin, 2005)

genom att ha en smalare profil. I vissa fall skiftar universiteten ut sådant som kan göras bättre av andra, även om detta ännu så länge är mindre vanligt i det svenska systemet.

Den samlade *vetenskapliga* profilen består av både utbildning och forskning. Vill man vara ett starkt forskningsuniversitet torde forskningsdelen vara viktigare än utbildningsdelen. De två lärosätena har liknande utbildningsprofiler – åtminstone i grova drag – men i dagsläget olika forskningsprofiler. I figur 4.3 träder Örebro universitet fram som ett lärosäte starkt dominerat av samhällsvetenskapliga ämnen. En noggrannare analys visar att dessa i sin tur domineras av de akademiska disciplinerna statsvetenskap, nationalekonomi och sociologi. Tyngden teknikvetenskaplig forskning vid MdH består till hälften av huvudområdena informationsteknik samt elektroteknik/elektronik.

Källa: Höskoleverkets NU-databas

Figur 4.3 Antal heltidsekvivalenter forskningspersonal 2004²⁷

För att närmare analysera specialisering och överlappningar av forskningsresurserna vid MdH och ÖU har bibliometriska metoder använts. Metoden ger också en kompletterande bild av hur erkänd forskningen inom de olika områdena här. År 2001-2004 hade ÖU:s forskare publicerat 575 artiklar som listades i Web of Science, vilken

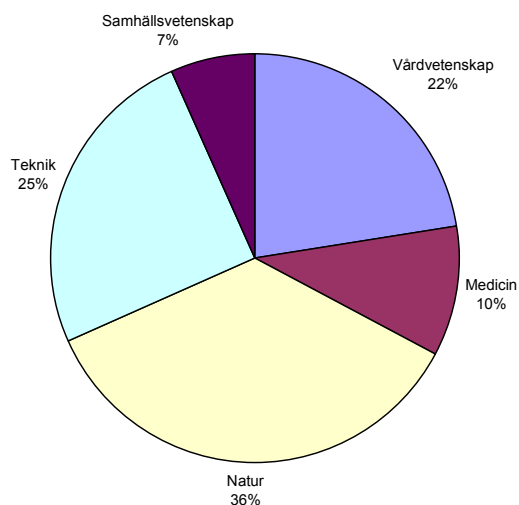
²⁷ Källa: NU-databasen. Som approximation för forskningspersonal har här samtliga professorer, forskarassistenter och forskarstuderande inkluderats. Adjunkter, timplärare, lektorer och övrig personal inom forskning och utbildning har exkluderats.

är en sammanslagning av Science Citation Index, Social Sciences Citation Index och Arts & Humanities Citation Index. Under samma period hade MdH:s forskare publicerat 117 artiklar. Av dessa var endast tre stycken samförfattade mellan ÖU och MdH, samtliga mellan ett par medicinare och också i samarbete med forskare på Karolinska institutet. Ämnesvis fördelar sig denna forskningsproduktion som visas i figur 4.4.

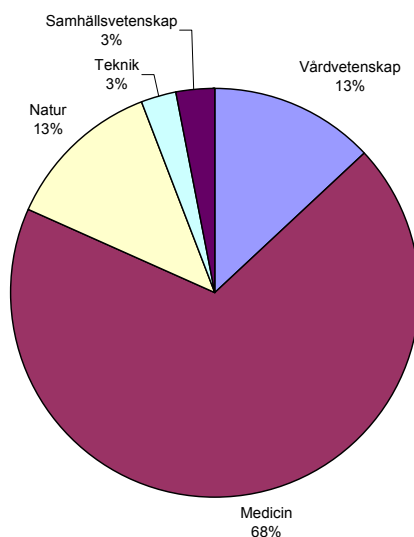
Den medicinska delen vid ÖU framstår som förhållandevis stark, det gäller då främst klinisk medicin. Naturvetenskap och teknik finns representerade och har vissa styrkeområden men är i sammanhanget ändå svagt utvecklade. MdH har tekniskt vetenskapsområde och är nationellt konkurrenskraftiga inom delar av detta vilket återspeglas i publiceringsfrekvensen inom teknik och naturvetenskap. Vårdvetenskap är ett relativt välutvecklat område vid båda lärosätena och särskilt inom detta område skulle det kunna finnas mervärdesvinster att hämta om man kunde utveckla samarbetet. Övriga områden på MdH är svagare utvecklade men genom den omfattande utbildningen inom samhällsvetenskap och humaniora finns en i någon mening oförlöst forskningspotential på dessa områden, om bara forskningsresurser stod att finna.

Örebro universitetet presenterar sig ofta som särskilt starkt inom samhällsvetenskap och humaniora. Historieämnet och demokratiforskningen är exempel på styrkeområden. Dock, på den internationella tidskriftsmarknaden framstår ÖU som ett universitet starkt präglad av medicin, särskilt inom den kliniska forskningen. Vi vet skälen till detta: medicinare har en tradition av omfattande artikelproduktion i internationella tidskrifter medan humanister och samhällsvetare inte alls har det på motsvarande sätt. Poängen är man bör vara medveten om hur man gestaltar sig för utomstående om man använder en bibliometrisk metod, vilket ofta görs och ibland utan metodologiska reservationer eller tillräckligt nyanserad tolkning.

MdH Web of Science 2001-2004

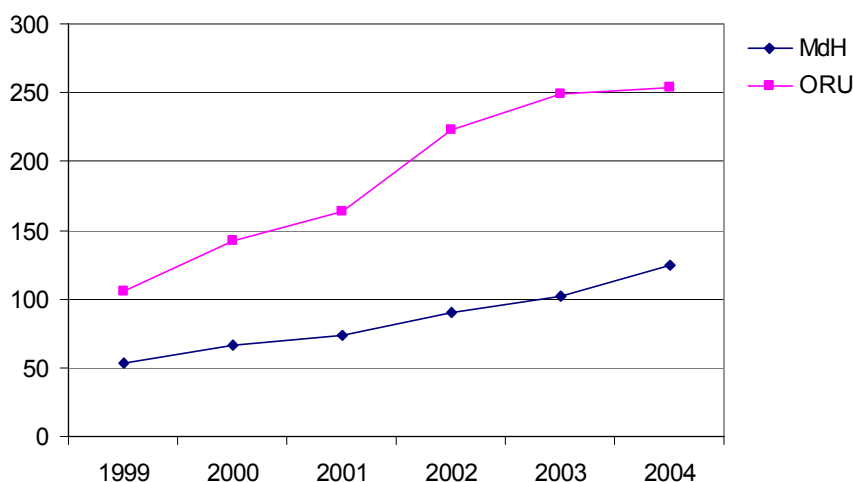
ÖU Web of Science 2001-2004

Figur 4.4 Vetenskaplig publicering vid MdH och ÖU, 2001-2004

Figur 4.5 illustrerar intäkterna till forskning vid de båda lärosätena från 1999. Intäkterna har vuxit vid båda lärosätena, men från 2001 i snabbare takt vid ÖU vilket sannolikt förklaras av den erhållna universitetsstatusen. Detta har inneburit ett ökat gap i totala forskningsintäkter, men MdH har delvis kunnat kompensera för detta genom en hög förmåga att dra till sig extern finansiering.²⁸

²⁸ Under 2003 var forskning och forskarutbildning vid MdH till 56 % externfinansierad. Vid samma tidpunkt var ÖU 40 %. De totala externa medlen var därmed i absoluta tal större vid ÖU än vid MdH.

Källa: Högskoleverkets NU-databas

Figur 4.5 Intäkterna till forskning och forskarutbildning vid MdH och ÖU, i MSEK, 1999-2004

MdH vill få möjlighet att utveckla samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning. Idag finns doktorander som är verksamma vid MdH men som formellt är inskrivna vid Uppsala universitet eller något annat universitet, och de examineras också där. Detsamma gäller vårdområdet. Lösningen är att bli universitet – på något sätt. Blev man det skulle man på MdH vara fri att utveckla de områden som man redan idag är verksam inom och självständigt kunna prioritera sina verksamheter och utforma dem enligt den struktur som man anser vinnande. Men det räcker inte med att erhålla samhällsvetenskapligt och humanistiskt vetenskapsområde, man vill ha universitetsstatusen i sig. Skälet hänger samman med självbilden; man ser sig som lika stor och lika ”bra” som de andra lärosäten som blivit universitet. Endast det faktum att man uppfattar att regeringen har sagt att det inte kommer bli fler universitet i Sverige inom överskådlig tid gör att man tvivlar på möjligheterna att fortsätta utvecklas som forskningsinstitution vid sidan om utbildningsuppdraget.

Sammanfattningsvis: Mätt utifrån forskningsproduktionen så är ÖU närmare fem gånger större än MdH. Detta är en effekt av att man har större forskningsresurser på ÖU. Även om skillnaden kan tyckas stor menar vi emellertid inte att det är ett argument som skulle tala mot att nära samverkan, i en allians exempelvis, är lämplig. Inte heller är det ett argument mot en fusion. Skilda traditioner rörande publicering inom teknikvetenskaper och inom medicin utgör en stor del av förklaringen till den bibliometriska olikheten i storlek – detta är precis den typ av reservationer som den bibliometriska metoden måste vidhäftas.

4.4 SAMVERKAN VID MDH OCH ÖU

Samverkan med näringsliv och det omgivande samhället är sedan länge en prioriterad uppgift vid MdH. Traditioner från det tekniska utbildningsområdet och en omfattande uppdragsutbildning har präglat högskolan ända sedan starten. Högskolans karaktär har också utvecklats från starka industriella kulturer i Västerås och Eskilstuna. Verksamheten vid enheten Idélab har betecknats som framgångsrik och kopplingen till Teknikbyn i Västerås är en värdefull länk för det praktiska samverkansarbetet.

I Högskoleverkets undersökning av samverkansuppgiften vid landets samtliga lärosäten pekas MdH ut som ett av landets främsta föredömen inom området – om inte det allra främsta. Efter att ha gått igenom lärosätenas självvärderingar förde utredningen fram föredömen inom tre kategorier. Man menar att MdH är ett starkt föredöme genom sin information och forskningskommunikation – inte minst genom högskolans satsning på att doktorander skall kommunicera sin forskning till omvärlden och genom sitt samarbete med regionens skolor. MdH framhålls också, tillsammans med Linköpings universitet som bäst i landet på att låta grundutbildning befruktas av samverkan. Inslaget av yrkesverksamma gästlärare i högskolans utbildningar hör till de områden som imponerat på utredarna.

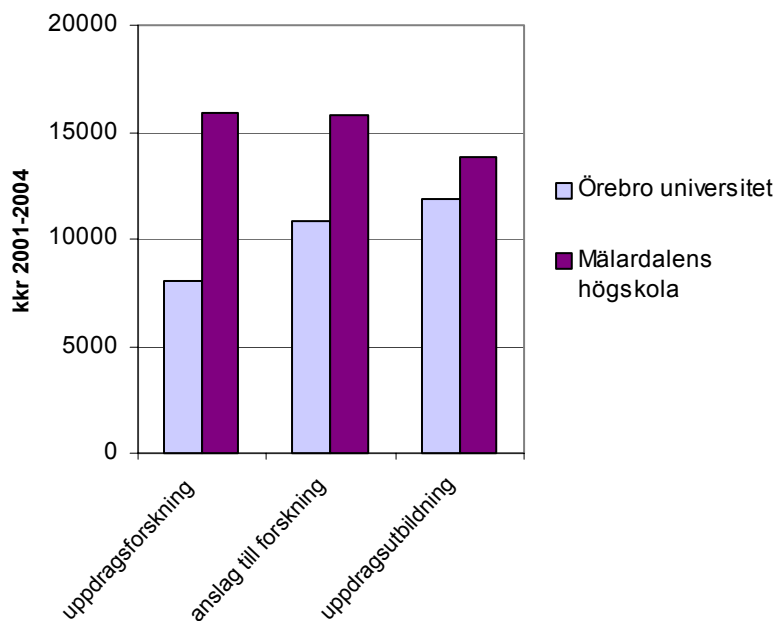
Förmågan att dra nytta av och samverka med regionen gör Mälardalens högskola till något av ett föredöme för en regional högskola. Det är enbart inom ett område som MdH inte anses ledande: det som i Högskoleverkets utredning kallas ”samverkan för kunskapsutveckling och tillväxt”. Här anses Chalmers, Linköpings universitet och Blekinge tekniska högskola ha kommit längre, givet de egna förutsättningarna. Tillsammans med Karolinska institutet och Karlstads universitet nämns dock MdH och startmiljön i Idélab som lovvärda inom området. MdH:s regionala nätverk erkänns också som en styrka.

Örebro universitet är i stort sett osynligt i Högskoleverkets genomgång av positiva exempel på samverkan. Utvärderingen skulle därför kunna tolkas som ett underkännande av universitetets samverkansambitioner.

Skillnaderna i samverkansmönster mellan de båda lärosätena är kopplade till skilda kulturer, specialisering och organisation. Johan Wennhall pekar på några av de synbara skillnaderna i sin utredning.²⁹ Wennhall menar att Örebro universitet präglas av separerade forskningslabbs och ämnesbaserade utbildningar medan MdH utmärks av grundutbildningsintegrerade forskningsmiljöer och tillämpningsinriktade utbildningar.

Figur 4.6 visar att de starkare banden till näringslivet vid Mälardalens högskola även gör ekonomiska avtryck, då man har en större forskningsfinansiering från näringslivet än Örebro universitet. Inget av lärosätena har någon större finansiering från utländska företag.

²⁹ (Wennhall, 2005)

Figur 4.6 Intäkter från näringslivet 2001-2004³⁰

Uppdragsutbildningen vid de svenska högskolorna har generellt minskat under de senaste åren. Denna trend har varit kännbar vid Mälardalens högskola, framför allt eftersom de största kunderna har varit privata och efterfrågan på utbildning därför påverkats starkt av konjunkturen. På senare tid har Mälardalens högskola dock nått nya framgångar inom området, med t ex stark försäljning till Ericsson. Örebro universitet har en helt annan profil, där uppdragsutbildning i första hand levereras till offentliga aktörer. Utbildningsvolymen har också gått tämligen oförändrad igenom det tidiga 2000-talets allmänna nedgång.

Den VINNOVA-finansierade ram som går under namnet Robotdalen är den tydligast profilerade samverkan med näringslivet för både Örebro universitet och Mälardalens högskola (se faktaruta nedan). Noterbart är att robotikområdet, av de ingående samarbetspartnerna, är starkast kopplat till Västerås stad och till Mälardalens högskola.

³⁰ Källa: NU-databasen, förutom uppgift för uppdragsforskning för MdH. Där är storleken uppskattad efter uppgifter i 2004 års årsredovisning.

Faktaruta: Exemplet Robotdalen

Som en av tre vinnare av 2003 års Vinnväxt-tävling fick projektförslaget Robotdalen löfte om finansiering från statliga Vinnova med tio miljoner/år i tio års tid. Förslaget hade starka kopplingar till regionens industri, som genom divisioner av ABB, Atlas Copco och Volvo har en internationell position inom robotik. Den akademiska forskningen som knyter an till robotik och till projektet Robotdalen har pekats ut som ett område av akademisk spetskompetens, en typ av spets man genom en fusion menar sig kunna bygga upp på fler områden. Robotdalen har också av förespråkare för en fusion framhållits som ett exempel på hur väl de båda lärosätena redan idag samarbetar. Men i både sammanhangen måste man kanske säga att projektet Robotdalen är ett undantag snarare än regel.

Från industriellt håll upplever man i allmänhet inte att Robotdalens öde är starkt kopplat till frågan om ett eller två lärosäten. Tillgång till starka forskargrupper och samarbete med forskare med ”ett strategiskt synsätt” och förståelse för industriella villkor framhålls som de huvudsakliga kriterierna för framgång. Man önskar sig en viss bredd i den akademiska forskningen hos de medverkande universiteten, även om det i nuläget är starkt fokus på samarbete med tekniskt inriktade forskare.

Det förefaller inte som om något av lärosätena gjort prioriteringar i distributionen av fakultetsmedel för att stärka forskningsarbetet som utförs i och genom projektet Robotdalen, utöver den finansiering som Vinnova ger projektet. Däremot sätter man av stödjande resurser i form av arbetande stödpersoner, och ledande representanter för båda lärosätena engagerar sig tämligen hårt i och för projektet.

Några kärnfrågor för lärosätena tonar fram genom exemplet Robotdalen. Hur behåller och utvecklar man starka forskningsmiljöer med framtidspotential? Förmår och vill man prioritera fram fakultetsmedel till redan starka miljöer? Har ett fusionerat universitet bättre möjligheter att fostra starka forskningsmiljöer?

4.5 SAMMANFATTNING – FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR SAMVERKAN MED VARANDRA

Syftet med avsnittet har varit att beskriva hur de båda högskolorna utvecklats och vilka likheter och olikheter som båda lärosäten utvecklats.

Analysen visar att ÖU och MdH är förhållandevis lika varandra i vissa avseenden men olika i andra. De torde dock vara aktörer på någorlunda samma nivå om man betraktar dem på en internationell arena. Tror vi på att ett visst mått av likhet är positivt för att en närmare samverkan ska bli fruktbar så ger vår översikt en bild av både möjligheter och problem. Det finns förutsättningar men det finns också uppenbara skillnader som måste beaktas.

MdH har och är en högskola för den lokala utbildningsmarknaden. Det gäller även för ÖU. De liknar i viss mån en sorts regionala utbildningsanstalter. Men vi kan samtidigt konstatera att detta är ett tillstånd som båda vill lämna. ÖU uttrycker detta i en vision om det europeiska forskningsuniversitetet och satsning på att utveckla minst en världsledande forskningsmiljö. MdH vill kunna utvecklas till ett universitet vilket i klartext betyder vetenskapsområde för hum/sam. Till detta skall den regionala rollen

förstärkas med en satsning på att utveckla utbildning gärna med en starkare forskaranknytning.

Organisationsmässigt finns tydliga skillnader. ÖU är organiserat enligt en traditionell disciplinär. MdH är ursprungligen organiserat enligt en programstruktur och mångvetenskaplighet med gränsöverskridande utbildningar och forskningsprogram är ett signum. Denna skillnad är något som måste beaktas när fördelar och nackdelar med olika fördjupade samarbetsformer övervägs.

Tabell 4.6 sammanfattar avslutningsvis styrkor och svagheter enligt en klassisk SWOT-analys. Alla enskildheter i SWOT-analysen har inte fått samma behandling i avsnittet, några har inte alls berörts. Vi har emellertid valt att redovisa en ganska fyllig bild av styrkor, svagheter, möjligheter och hot som bidrag till den diskussion om handlingsalternativ som ges i nästa kapitel.

Tabell 4.6 Sammanfattning av fördelar, nackdelar, styrkor och svagheter vid MdH och ÖU

MdH

<p><i>Fördelar:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Egen teknisk profil - Tvärvetenskap - Samverkan med näringsliv - Stort rekryteringsområde - Erfarenhet av fler-campusmiljö 	<p><i>Nackdelar:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Otillräckliga forskningsanslag - Bredd i förhållande till resurser - Få teknikstudenter – många hum/sam-studenter
<p><i>Möjligheter</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Regionala och internationella partnerskap - Mångvetenskapliga mastersprogram - Nya forskningsfinansiärer - Professionell vidareutveckling 	<p><i>Hot:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Begränsad mastersnivå - Koncentration av forskningsresurser - Dålig studentrekrytering

ÖU

<p><i>Fördelar:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Universitetsstatus - Några forskningsspetsar - Bredd - Stort rekryteringsområde - Samlat campus 	<p><i>Nackdelar:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Otillräckliga forskningsanslag - Bredd i förhållande till resurser - Tomma utbildningsplatser
<p><i>Möjligheter:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Masterstudenter - Relationer till näringsliv - Läkarutbildning - Internationell samverkan - Nya forskningsfinansiärer 	<p><i>Hot:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - För tunna forskningsmiljöer - Låg attraktivitet för forskare, lärare - Förmår inte prioritera utvalda områden

5. HANDLINGSMÖJLIGHETER

Givet att man instämmer i huvuddragen i den omvärldsanalys som lärosätenas ledningar redovisar, så finns olika handlingsalternativ. Vid några tillfällen har ledande personer vid MdH hörts sägas att det inte finns fler än två alternativ att utvecklas mot för högskolans del: antingen till ett universitet eller till en ren utbildningsanstalt. Detta torde vara så nära ett rent sakfel som man kan komma i en sådan här fråga. Självklart finns det flera alternativa vägar att gå och flera alternativa mål att utvecklas mot, för både MdH och ÖU.

Någon form av strategiskt vägval är nödvändigt. Att fortsätta som hittills bedömer vi inte vara något alternativ, mot bakgrund av den omvärldsanalys som presenterats. En fortsatt expansion bekostad av staten är inte sannolik. De framtida satsningar som kommer att genomföras antas utgöras av kvalitetsutsatta resurser i väsentligt högre utsträckning än idag. En utveckling som lutar sig mot fortsatt s.k. additiv expansion ter sig därmed mindre lockande. På respektive lärosäte har man redan formulerat visioner om hur man vill gå vidare. Man kan bygga på detta tänkande eller söka hitta andra vägar beroende på vilka mål man enas om. Följande handlingsalternativ föreslås:

1. Utvecklas vidare på egen hand, för ÖU mot ett ”europeiskt forskningsuniversitet”; för MdH mot att bli en stark teknisk högskola med kulturvetenskapliga inslag
2. Strategisk allians mellan ÖU-MdH
3. Fusion mellan ÖU-MdH

Att fatta strategiska beslut av detta slag och att göra strategiska vägval av denna dignitet är inte lätt. Det är omöjligt att få all personal och alla studenter med sig. Stora grupper kommer alltid vara emot. Det kanske till och med är så att forskare och lärare vid ett universitet eller högskola generellt ogillar styrelser som fattar strategiska beslut. Sådana beslut eller vägval passar inte riktigt in i akademins normala arbetskultur och leder ofta till att några få prioriteras på bekostnad av de många. Även i fallet ÖU/MdH handlar det om att prioritera några få framför att fördela fattigdomen jämnt över hela lärosätet. Att detta är en mycket svår process tvekar vi inte om. Likafullt tror vi att detta är helt nödvändigt för att nå framgång framöver. Vi tror att man måste veta vad man vill bli på ett lärosäte och detta mål bör formuleras i relativt konkreta och realistiska termer, inte alltför visionära. Styrelse och ledning för ÖU och MdH bör ha heder av att ha vågat tänka i sådana termer och detta ger redan idag dessa två lärosäten ett försprång gentemot dem där man ännu avvaktar och hoppas på möjligheten att kunna fortsätta som hittills.

De följande handlingsalternativen är ordnade efter ökande grad av samarbete mellan Örebro universitet och Mälardalens högskola.

5.1 UTVECKLAS VAR FÖR SIG

Att utvecklas vidare var för sig betyder att i princip att man fortsätter vara det slags lärosäte som man är idag. Det betyder dock inte att man slutar att utvecklas eller att man fortsätter som hittills. De forskare som behöver och vill samarbeta mer med andra kan antagligen ges stöd i dessa strävanden och på så sätt kan lärosätet utveckla sina nätverk och kontakter på ett naturligt och fritt sätt – precis som sker på varje annat lärosäte. Finns den lämpliga samarbetspartnern på MdH/ÖU så söker man

samarbete där, men finns den någon annanstans så vänder man sig dit. Forskningssamarbete kan sällan kommenderas fram utan uppstår och växer spontant när det finns ett behov av annan kompetens än den man själv besitter. Personkontakter är givetvis viktiga i denna process – vetenskapens sociala dimension är välkänd – och därför åker man på konferenser etc. och odlar sina relationer. Båda lärosätena skulle säkert kunna stärka sina kontakter med omvärlden som ett led i att fortsätta utvecklas och särskilda medel skulle kunna ställas till förfogande för resor och dylikt, eller genom stödjande handlingar från ledningen.

Vissa rationaliseringar skulle behöva genomföras. Några mindre språk har redan varit föremål för sådana rationaliseringar genom att de förlagts till ett lärosäte i regionen och inte längre ges på flera håll i halvtomma klassrum. Fler liknande överenskommelser kan göras. Det är också fullt möjligt att lägga ner forskning inom områden där man hittills inte lyckats etablera någon nämnvärd excellens eller volym. Resurser kan på detta sätt frigöras för att enligt ledningarnas önskemål fokuseras till de områden som man vill satsa på och där man ser en möjlighet att profilera sig. Allt detta kan ske utan att man etablerar några långtgående samverkansavtal eller allianser.

Mälardalens högskola

Att utvecklas var och en för sig innebär stora möjligheter för MdH att profilera sig som en vass teknisk högskola/universitet. Det vore möjligt att bestämma sig för att det är bättre att vara en stark och profilerad högskola än ett svagt (eller mellanstarkt) och utspritt universitet. MdH har en bevisad styrka inom några av sina tekniska områden och kanske inom något ytterligare område, som det vore möjligt att stärka ytterligare. De allra mest konkurrenskraftiga områdena har redan lyckats erhålla god extern finansiering. Det går att bygga vidare på detta. Poängen blir då inte att vara stor utan att vara riktigt bra på det man gör. Kanske vore det till och med en poäng att bli mindre än hittills. Den lokalt och regionalt industrinära utbildningen och forskningen kunde bli ett signum och målet skulle kunna vara att bli en första klassens teknisk högskola med nära relationer med näringslivet. Ett sådant vägval skulle kräva vissa rationaliseringar och en medveten forskningsstrategi, samt ett medvetet, långsiktigt och krävande ledarskap.

De samhällsvetenskapliga, humanistiska och vårdvetenskapliga delarna av MdH bedriver omfattande verksamhet. Dock handlar det i mycket hög grad om utbildning, särskilt inom hum-sam. Det är inom dessa delar som det antagligen krävs en översyn med vissa rationaliseringar. De delar som behålls bör få samspela med de tekniska delarna på ett sätt så att högskolan inte klyvs i två delar där en forskar och den andra bedriver massutbildning. Detta koncept är inte nytt; i sin mest kända form sker det på MIT i USA som är ett tekniskt universitet med omfattande och högklassig samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning vid sidan av den tekniska, Georgia Institute of Technology är ytterligare ett exempel. KTH och Chalmers förefaller vilja gå i samma riktning. En av Blekinge tekniska högskolas spetsområden är engelska språk. Genom de forskare/lärare som verkar inom det ämnet har högskolan kunnat utveckla mycket viktiga *tekniska* kontakter med Georgia Institute of Technology. Det får bedömas som fullt realistiskt att MdH kan utveckla sig till en teknisk högskola med relevanta och befruktande kulturvetenskapliga och vårdvetenskapliga inslag.

Vi har genom hela utredningsprocessen förnummit en mycket stark önskan från MdH:s sida att bli universitet. Själva universitetsstatusen i sig verkar vara lika viktig

som de reella konsekvenser för verksamheten som detta ger: man vill inte ”bara” vara en högskola. Som kommentar till denna uppfattning skall understrykas att den status som namnet universitet skänker idag mycket väl kan komma att förändra sig. Det är inte alls säkert att namnet i sig innebär högre status i framtiden. Den riktigt höga statusen kommer på andra grunder och det finns nog åtskilliga universitet runt om i världen vars universitetsstatus inte betraktas som en fördel bland forskare och studenter. Varken Chalmers eller KTH heter universitet fastän de i realiteten är tekniska sådana, med sin status bibehållen eftersom den bygger på verksamhetens kända kvalitet.

Det finns många andra exempel utomlands. Sveriges mest internationellt renommerade lärosäte heter Karolinska Institutet – även på engelska. Den som har en hög kvalitet i sin verksamhet erhåller med tiden status, och detta oavsett vad man kallar sig. I takt med att fler och nya aktörer agerar på den internationella vetenskapliga arenan, som vi redogjort för i kapitel 2, urholkas universitetsbegreppet successivt och det blir själva innehållet som man ser till. Om ett decennium eller så betyder universitetsnamnet säkert ännu mindre än idag. Att utge sig för att vara en stark teknisk högskola innebär inte på något sätt att man är mindre värdig än om man var universitet, och har man därtill lite tålamod kanske man med tiden kan få kalla sig tekniskt universitet också. Om det inte finns plats för fler än tio traditionella universitet i Sverige kanske det ändå finns plats för fyra tekniska universitet? Vill man verkligen bli ett traditionellt universitet till varje pris bör det vara för att man vill bli det som namnet universitet betyder: ett lärosäte med en bredd inom forskning och utbildning över flera vetenskapsområden. För MdH finns en annan väg att gå, inledningsvis mot en kvalitativ teknisk högskola.

Örebro universitet

Att fortsätta utveckla sig på egen hand för ÖU:s del är också fullt möjligt. Man förefaller i dagsläget misströsta om möjligheten att erhålla mer substantiella forskningsanslag i framtiden och vill lösa detta genom att växa. Det är dock högst osäkert om man får större anslag bara för att man blir ett större lärosäte. Vår analys av vetenskapsrådets finansiering till olika lärosäten visar att finansieringsbilden till förmån för de etablerade inte är helt entydig (se bilaga). Man får anslag för att man har goda meriter av tidigare projekt och skriver många och bra forskningsansökningar. Detta kan man bli bättre på i Örebro. Men det tar tid att bygga upp verksamheter som kan konkurrera med de befintliga universiteten i Sverige. På ÖU vill man ha ”allt genast”. Att det tagit 40 år för exempelvis Umeå universitet att komma dit man är idag, med större stöd från staten än ÖU kan påräkna, vill man inte riktigt tänka på i Örebro. Men ÖU kan arbeta sig fram till en position av fullskaligt och konkurrenskraftigt universitet på egen hand. Det kommer dock att ta lite tid.

Ett förslag på modell är en där man fortsätter att vara ett disciplinärt brett universitet men där man finner några få forskningsområden som man väljer att kraftsamla kring. Dessa behöver i sig inte ligga nära varandra forskningsmässigt sett. Det kan mycket väl vara ett eller ett par humanistiska och samhällsvetenskapliga områden, något naturvetenskapligt och något medicinskt. Vårdvetenskap är också ett redan starkt och lovande område på ÖU med framtidspotential att attrahera anslag. Eventuellt blir det svårare att hitta något tekniskt då underlaget för detta är jämförelsevis svagt. Men cirka fem riktiga spetsämnen är fullt möjligt att finna redan idag och dessa kan man utveckla till internationell excellens. Vissa rationaliseringar måste göras; rent undermåliga ämnen

bör läggas ner och man bör se över utbildningsutbudet. Samverkan med MdH eller andra kan undersökas på de områden där man känner att det är önskvärt. Vi tror inte att det dröjer lång tid innan externa forskningsanslag beviljas om man väljer att göra ett dylikt tydligt vägval och satsar på kvaliteten i ansökningarna. Givetvis finns det en arkipelag av ämnen vid sidan av de uttalade styrkeområdena, vilka står på en slags tillväxt. Något ämne kan komma att växa till och med tiden utgöra ytterligare ett styrkeområde; sådan kunskapsstillväxt är ofta väldigt personberoende och svårt att förutse eller planera.

Den kanske största fördelen med att fortsätta sin egen väg är att man behåller sitt samlade campus. Vi ser inga fördelar med att vara ett lärosäte på flera ställen, tvärtom. Somliga lärosäten är därtill tvungna, av olika skäl, men knappast något lärosäte skulle välja det frivilligt om man verkligen hade valet. De som har kunnat har försökt koncentrera sig till färre orter. Vi tror att det finns stora kostnader förknippade med att vara utspridd på flera ställen. På Högskolan i Trollhättan-Uddevalla bedömde man att det kostade omkring 10 miljoner per år i merkostnader för att man fanns på tre orter istället för en ort (se dokument på hemsidan www.htu.se). Dessa kostnader hänförde sig till extra bibliotekstjänster, extra administration, sämre utnyttjande av lokaler, resor m.m. Avstånden mellan de tre orterna Trollhättan, Uddevalla och Vänersborg är väsentligt kortare än mellan Örebro, Eskilstuna och Västerås. Som bekant har HTU beslutat lägga ner sina campus i Uddevalla och Vänersborg och koncentrera all verksamhet till Trollhättan.

Ett vägval som detta kräver ett fast och uthålligt ledarskap. Rationaliseringar måste göras och sådana processer är alltid svåra. Det blir säkert också en het intern kamp om vilka som skall få prioriterade resurser till sina områden. Här är det ytterst viktigt att man i ledningen har en klar bild av vilket målet är och att man kan motivera varför man gör de val man gör. Vi tror också att man måste syna värdet av att ha verksamheter på de olika mindre satellitcampus i regionen som man har idag. Kanske kostar det mer än det smakar. Regionen är trots allt mest betjänt av att ÖU utvecklas till ett starkare lärosäte med internationell dragkraft och detta görs eventuellt bäst i Örebro.

Allians eller fusion med andra än ÖU/MdH

Om ÖU och MdH väljer att utvecklas vidare var och en för sig så uppstår sannolikt ett behov av att koppla sig samman på annat sätt, och eventuellt med någon annan part. Kan man tänka sig en allians eller en fusion med någon annan part än ÖU/MdH?

SISTER har i en tidigare rapport visat att Stockholms län idag står för tre femtedelar av forsknings- och utbildningsresurserna i regionbildningen Stockholm-Mälardalen (bestående av de fem länen kring Mälaren, inklusive Örebro).³¹ Stockholm dominerar alltså regionens högskolesystem, på samma sätt som staden dominerar befolkningsmässigt och ekonomiskt. Expansionen av Mälardalens högskola och Örebro universitet har dock inneburit en förskjutning av tyngdpunkten åt väster under de senaste tio åren. Signaler från Uppsala universitet och några av Stockholms universitet och högskolor (KTH, KI) tyder på att man inte är intresserad av att starta nya utbildningar och dramatiskt öka studentantalet framöver. Tvärtom finns det på flera håll åsikter om att man borde minska antalet studenter på ”lägre” nivåer

³¹ (Broström, Lööf, Sigfridsson, 2003)

(motsvarande Bologna-processens bachelor-nivå) till förmån för starkare satsning på de högre nivåerna. När den sammanlagda regionens befolkning fortsätter att växa och regionen fortsätter växa samman öppnas alltså intressanta möjligheter för Västerås och Eskilstuna att öka sin dragningskraft på potentiella studenter från Stockholms och Uppsala län. I en något tillspetsad men inte alldeles osannolik vision av framtiden kanske MdH kan överta utbildning från KTH i en regional allians österut. Helt säkert är att en fusion mellan KTH och MdH skulle ge ett helt annat lärosäte än en fusion med Örebro universitet.³²

Däremot förefaller det inte finnas särskilda förutsättningar för MdH att söka sig mot Uppsala i en allians eller fusion. Uppsala universitet ”behöver” helt enkelt inte MdH och är antagligen inte särskilt intresserat av att göra kompromisser inom ramen för sådana avtal. På MdH finns också stor skepsis mot att närma sig ett så stort och etablerat lärosäte, med risk för att bli ”uppslukad”. Vad beträffar Linköpings universitet finns knappast heller förutsättningar. Den geografiska infrastrukturen utgör ett hinder och LiU verkar inte uppfattas som en naturlig allians- eller fusionspartner annat än för enskilda forskare och forskargrupper för vilka det räcker att samverka på egen hand.

I Örebro universitets fall finns nog än färre potentiella allians- eller fusionspartners i regionen. Ingen som vi har talat med har antytt att Karlstad universitet skulle vara ett alternativ. I Örebro är man orienterad österut och vill knyta sig närmare samman med Mälardalenregionen. Samtidigt är allianser eller fusioner med andra än MdH inget man har undersökt och det verkar inte finnas intresse för att göra så heller. Några uppenbara alternativ till MdH för ÖU:s del verkar inte finnas, åtminstone inte i regionen.

Oavsett hur man går vidare på MdH och ÖU så bör man satsa kraft på att utveckla ”vanliga” samarbeten och utbyten med andra lärosäten i högre grad än hittills. Inte minst gäller det med universitet i utlandet. Det är viktigt att man ser sig och ses av andra som en aktör i ett nätverk av universitet som man är samspelt med. Den typ av aningen dolda informella nätverksstrukturer med sina delvis informella informationskanaler blir allt viktigare i framtiden, och detta på såväl övergripande lärosätetsnivå som på institutions- och individnivå. Det viktiga är då inte att kunna skryta med ett utbytesavtal med Harvard eller Stanford, eller att ett visst antal av de egna studenterna har tillbringat en termin på Australiens bättre kustorter. Man bör söka samverka med nordiska och europeiska lärosäten av liknande storlek och med likartade ambitioner och kultur. Några exempel på sådana universitet kan vara Stirling i Skottland och Jyväskylä i Finland. Givetvis finns många andra men dessa får illustrera tankegången. Tittar man på dessa universitets profiler och allmänna inriktning så finns potentiellt förutsättningar för att kunna mötas. Utbildningssamverkan kan vara första steget. Vad gäller forskningssamarbete så måste det i sista hand vara upp till de enskilda forskarna om man tror sig ha något att vinna på att samarbeta. Från ledningarnas sida kan man dock skapa plattformar för möten mellan forskare och därmed understödja möjligheten till att samarbete kommer till stånd. Vid Jyväskylä finns exempelvis en stor hälsovetenskapligt fakultet samt forskning om sport. Beröringspunkterna för ÖU torde vara intressanta att undersöka närmare – men detta är sagt bara som ett exempel. Det finns organisationer i Sverige som kan vara intresserade av att

³² Därvidlag visar våra analyser att utbildning vid MdH som genomförts på uppdrag av KTH har minskat under perioden 1997-2001 (NU-databasen).

ekonomiskt stödja dylika initiativ om man från lärosätets lednings sida verkligen seriöst uttrycker sådan vilja.

5.2 STRATEGISK ALLIANS MELLAN ÖU OCH MDH

Ett alternativ till att utvecklas på egen hand och utan att ge avkall på sin egenart eller ”individualitet” som lärosäte är att söka etablera en allians mellan ÖU och MdH. Alliansen kan avse såväl grundutbildning som forskarutbildning och forskning. Vi talar alltså om långtgående utbildningssamverkan på grundutbildningen med rationaliseringsvinster, etablering av gemensamma forskarutbildningar eller forskarskolor och samordning av kurser och handledning, samt så långt det går också samverkan kring gemensamma forskningsfrågor. Man skulle kunna göra en grundlig inventering av vilka områden som man skulle kunna gifta ihop i syfte att skapa nya konkurrenskraftiga forskningsmiljöer. En allians betyder att man liksom i alternativ 1 kan utvecklas i sin egen riktning och de idéer om hur det kan ske som presenteras i alternativ 1 gäller också i detta alternativ. Utöver det ingår man i en allians med ÖU/MdH. Vitsen med en allians är att på högsta nivå formalisera utbildnings- och forskningssamverkan som kan ge tydliga synergier eller mervärden för respektive lärosäte.

En allians mellan ÖU och MdH innebär inte att man inte kan samverka med andra samtidigt. Tvärtom är en ökad samverkan med andra viktigt oavsett vilket handlingsalternativ man föredrar. Det kan gälla lärosäten i regionen men också nationellt och internationellt. Dylika samverkansformer är inget nytt utan förekommer frekvent på snart sagt varje lärosäte och också på ÖU och MdH. Vi tror att det blir ännu viktigare i framtiden.

Vid en allians bör man ta hänsyn till varje institutions och varje ämnes speciella behov på respektive lärosäte. Vissa ämnen kan behöva rationaliseras och koncentreras till en ort i stil med vad som nu sker för somliga mindre språk, där man gjort en fördelning mellan lärosätena i regionen och till del nationellt. Alla språk kan inte ges överallt och en formell samverkan är fullt möjlig också inom andra ämnen där motsvarande behov finns. I sådana fall är det naturligtvis viktigt med geografisk närhet och man kan då tänka sig att ÖU och MdH delar upp ämnen mellan sig så att de ges på en av de tre orterna.

Inom forskarutbildningen kan man satsa på att etablera gemensamma forskarskolor där man delar på kurser och gemensamt bjuder in föreläsare, kanske från utlandet som kommer och håller i en kurs eller ett moment och bistår i uppsatsskrivande. Ett utvecklat samarbete mellan lärosätena enligt detta torde vara fullt realistiskt. Inom ett givet ämne kan man också etablera bilaterala samarbeten med något utländskt universitet som man anser sig vara samspelt med. Man kan komma överens om att låta doktoranderna tillbringa en tid på det andra lärosätet som en del i forskarutbildningen, eller i alla fall låta dem så önskar ansöka om att få göra det. Man kan komma överens om att ha gemensamma teman eller dra nytta av varandras lärarkompetens. Exakt vad som passar respektive institution eller fakultet får visa sig från fall till fall.

Antingen det sker inom ramen för en allians eller enskilt på respektive lärosäte finns det flera fördelar med ökat samarbete med omvärlden på olika nivåer vid sidan av den individuella. Förutom vissa smärre utbildningsrationaliseringar kan fördelarna fångas med termer som ökad kvalitet i utbildningen, synliggörande av sig själv internationellt,

ökad attraktivitet, spinn-off på forskning/utbildning genom väckta personkontakter, samt kanske att man blir en del av ett större sammanhang, man ingår i ett nätverk av universitet internationellt och känner att man har ett utbyte med andra som är värdefullt för alla parter. Liksom individer har ett behov av att bli bekräftade kan det ha betydelse för självbilden på ett nytt och mindre lärosäte att vara en värderad partner i ett internationellt samarbete.

Vår bedömning är att båda lärosätena borde kunna utveckla dylika samarbeten ganska betydligt jämfört med hittills och därigenom vinna i kvalitet och profilering. Liksom i ovanstående alternativ skulle MdH kunna ta beslutet att utveckla sig till en vass teknisk högskola med några starka profilmråden och en med en tvärvetenskaplig befruktning av samhällsvetenskap och humaniora. Samverkan med ÖU blir en fundamental del men också med andra svenska och utländska lärosäten, dock inte genom allianser utan snarare på individ- och institutionsnivå. Särskilt kan det finnas möjligheter till utbildningssamverkan med Uppsala universitet och KTH, kanske också med Linköpings universitet.

För ÖUs del kan det vara av större vikt att komma ut på den internationella arenan och bli synlig där i högre utsträckning än hittills. Medan MdH i en framtid i allians med ÖU blir en teknisk högskola med tydlig näringslivsorientering, viktig regional samverkan kring utbildningen och selektiv internationell forskningssamverkan så är ÖUs ambitioner mer uttalat att bli ett konkurrenskraftigt universitet. ÖU måste bli synlig aktör bland internationella universitet som man jämför sig med. Ett förslag på hur man kronologiskt kan förstå förloppet ges i Figur 5.1.

Tillgång; till internationella vetenskapliga nätverk	Synliggörande; universitetet blir synligt på den internationella vetenskapliga arenan	Attraktivitet; universitetet blir attraktivt att samarbeta med
--	--	---

Källa: Melin (1996)

Figur 5.1. Kronologiskt schema – Tillgång, synliggörande och attraktivitet.

Institutionella samverkansavtal och utbyten ger ökat tillträde till nätverk. Man blir synlig och uppmärksammad och detta i sin tur följs av att man ses som en potentiell samarbetspart i andra sammanhang, kanske i EU-projekt där man söker en svensk part med viss inriktning eller liknande. Rent vetenskapligt skulle ÖU/MdH kunna utvecklas väl med en sådan strategi. Nackdelen skulle vara att det antagligen tar relativt lång tid att upparbeta denna ställning. Det är tyvärr inte heller en snabb lösning på den mera akuta resursbrist som man nu upplever, särskilt på ÖU. Deltagande i EU-projekt är ingen kassako utan tvärtom många gånger tämligen resurskrävande.

Vi har ofta hört att det råder olika kultur på de tre orterna, särskilt mellan Örebro och Västerås. Riktigt vari dessa olikheter består är kanske mindre väl redovisat men det kan för det första ändå vara sant och är för det andra ett relevant argument om man blott anser att det är så, även om det är svårt att leda i sakliga bevis. Det är också klart att de båda lärosätena är organiserade enligt olika modell och har olika ambitioner och olika arbetssätt. Genom en allians skulle båda kunna fortsätta på sin egen väg i högre grad än om man skulle gå hela vägen till en fusion. En allians skulle kunna innebära en långtgående arbetsdelning och en långtgående samordning men med vars och ens egenart bevarad. Detta alternativ möter i hög grad argumenten om en slags matchning

av sam-hum och medicin på ÖU och teknik på MdH. En allians betyder att man drar maximal nytta av det faktum att man redan idag kompletterar varandra genom att man har olika forskningsinriktningar. Genom en strategisk allians kan man dra vinster av varandras komplementaritet på valda områden och inom valda verksamheter – utan att fusioneras.

En allians av detta slag har delvis samma syften som en fusion skulle ha, men kan vara ett alternativ om man kommer fram till att en fusion är ett väl stort steg. En allians har också delvis samma syften som det första alternativet har, att utvecklas var för sig. En allians ger respektive lärosäte friheten att utvecklas åt olika håll, vilket är värt att fundera över eftersom man är olika idag på flera punkter (vetenskapligt, organisationsmässigt) och eventuellt har olika ambitioner för framtiden. Samtidigt går man in i ett långsiktigt samarbete där man så vill. Det går att backa ur en allians om det visar sig att det inte fungerar som man tänkt, medan det är en mycket svår process att klyva ett universitet väl man gått samman. Att förbli på en ort är i sig en stor vinst som gäller för ÖU till skillnad från MdH. Dock är det bättre att vara på två orter än på tre.

Styrkan i alternativet med en allians utgör samtidigt också den största nackdelen: man går inte hela vägen utan stannar på halva. Lyckas man inte kraftsamla kring några utvalda områden och få dem internationellt konkurrenskraftiga så hjälper inte en allians mycket. I ett sådant läge kommer det även med en allians att finnas två lärosäten med höga ambitioner men med måttliga resurser. Allians är inget mirakelrecept utan ett sätt att understödja utvecklingen mot de slags lärosäten som man bestämt sig för att bli i Örebro respektive Eskilstuna och Västerås.

5.3 FUSION MELLAN ÖU OCH MDH

En fusion innebär att två lärosäten försvinner och ett nytt uppstår. Och så måste det se ut. MdH:s och ÖU:s särdrag som de ser ut idag måste omformas till en ny enhet; vi tror inte att någon part accepterar att uppgå i den andres organisation och vision. Mycket av problematiken med en fusion rör förutsättningarna för detta. En mängd av de argument för respektive emot som givits för de ovanstående handlingsalternativen är giltiga även i fallet fusion. En fusion innebär att man skapar ett universitet med 25000-30000 studenter. Kanske leder den ökade storleken till att man får lättare att hävda sig och lättare att ta hem forskningsanslag? Kanske skapas plattformar för möten mellan forskare inom det nya universitetet som gör att man börjar samarbeta närmare och därmed kan bryta ny forskningsmark? Stora upptäckter görs ofta i gränslandet av etablerade områden vilket borde tala till fördel för mötet mellan det tekniska MdH och det kulturvetenskapliga och medicinska ÖU. Kan komplementariteten utnyttjas så att nya forskningsfält uppstår i gränslandet mellan de idag etablerade områdena på respektive ställe, så finns potentiella framgångar i sikte. Detta är dock i hög grad spekulationer.

Vi har presenterat vår omvärldsanalys och givit en bild av villkoren i framtiden för svenska lärosäten. Någon form av strategiskt vägval är nödvändigt. Fusion är ett alternativ. I det svenska systemet är det oprövat under senare tid. Även om det funnes andra exempel så är varje fall unikt och det är svårt att veta vilka effekterna blir. En fusion måste dock genomföras av vetenskapliga skäl. Knappast några andra skäl är giltiga för att ta ett sådant steg. Med detta vill vi underkänna eventuella ekonomiska, regionala, politiska eller löst visionära skäl. Endast vetenskapliga skäl bör accepteras.

Vi har varit inne på att ett lärosäte av ÖU:s eller MdH:s storlek kommer kunna hålla sig med en knapp handfull internationellt konkurrenskraftiga forskningsområden i framtiden; tre-fem ungefär. Ytterligare några områden kan kanske stå på lovande tillväxt och vara nationellt ledande. Där någonstans går gränsen för vad resurserna räcker till. Vilka är dessa områden på ÖU respektive MdH? Och vid en fusion, kommer då dessa områden att stärkas av själva fusionen? Hur? Detta ser vi som kärnfrågan. Alternativt, vilket eller vilka *nya* områden kommer att bli så pass starka att de kan växa till internationellt ledande position? Detta måste specificeras från lärosätenas ledningar.

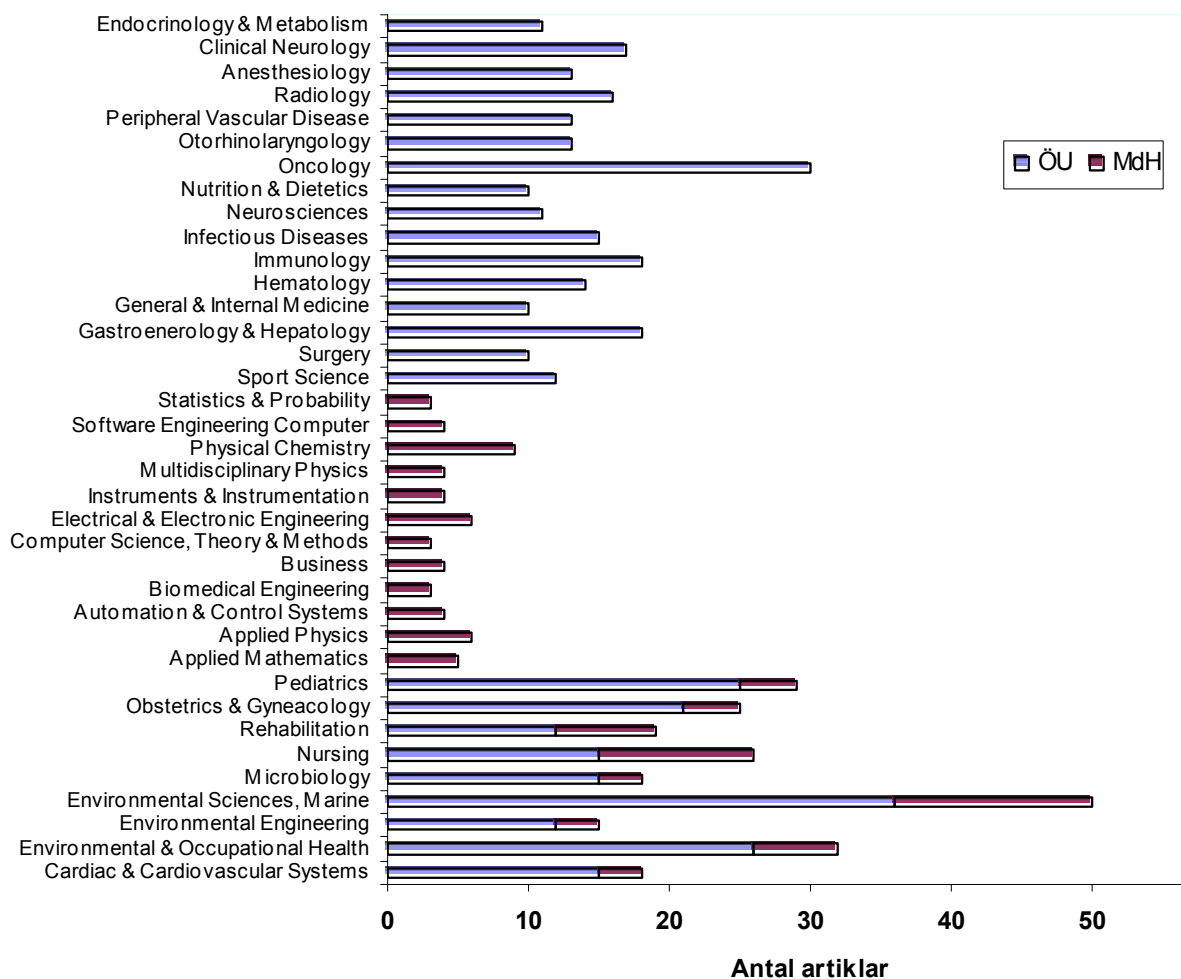
Det är alltså i första hand inte genom att lärosätena är starka inom olika områden som gör att en fusion är lämplig – utan genom att man är lika varandra. Komplementariteten ser vi inte som ett gott skäl för fusion; det leder till att man skapar ett bredare universitet men inte ett med stärkta profilområden. Dessa uppstår genom synergier när två forskningsområden som liknar varandra slås ihop.

Kan ett antal sådana områden pekas ut och mervärdet identifieras av en fusion, då menar vi att en fusion är ett bra alternativ. Ett område där möjliga synergier finns är vårdområdet i vid mening. Detta är starkt både på ÖU och på MdH idag. En sammanslagning skulle ge ett par, tre mycket starka vårdvetenskapliga institutioner med stora möjligheter att attrahera externa anslag. Denna positionering vore relativt unik i Sverige och skulle också utgöra en stark nod i ett nordiskt och kanske europeiskt sammanhang. Inte många andra skulle kunna tävla om en sådan position.

Detta är eventuellt ett exempel där dagens verksamheter på respektive lärosäte verkligen skulle kunna vinna på en fusion. Vi är inte säkra på vilka andra områden som skulle vara i motsvarande situation men det finns rimligen flera. De måste dock pekas ut och mervärdet för dem klargöras efter en fusion. Givetvis innebär det en begränsning av det interna stödet för övriga områden.

Figur 5.2 visar inom vilka ämnen som forskarna på ÖU samt MdH har publicerat sig i internationella tidskrifter under åren 2001-2004.³³ Vi föreslår att man inför en fusion tittar särskilt på de områden i figuren där båda lärosätena är jämförelsevis aktiva. Här kan möjligheten till vetenskapliga synergier finnas. Utöver vårdvetenskaperna förefaller det finnas vissa möjligheter till synergier på naturvetarsidan: båda lärosätena har viss forskning kring ekologi och marin biologi eller miljörelaterade frågor. Ett par, tre medicinska områden är också gemensamma. Här bör konsekvenserna vid sammanslagning och direkt samverkan undersökas närmare. Förutom inom dessa områden kan det finnas ytterligare områden inom samhällsvetenskap och humaniora vilka inte syns i tabellen ovan, på grund av metodologiska begränsningar som vi varit inne på. Antalet artiklar som man publicerar säger däremot mycket lite om kvaliteten på den forskning som bedrivs. För att noggrannare utreda det krävs mer avancerade bibliometriska analyser samt också andra typer av analyser.

³³ Även större svenska tidskrifter ingår om de möter vissa krav på bedömning av manuskript och andra villkor.

Figur 5.2. Forskningsproduktion; ämnesfördelning av artiklar enligt Web of Science. Områden där både MdH och ÖU är representerade bedöms kunna rymma potentiella synergier vid en fusion.

En fusion skall alltså ge vetenskapliga synergier eller mervärden. Då vi menar att en fusion kommer att bjuda på väsentliga kostnader vid sidan av de rationaliseringsvinster som kan förutses, så måste dessa ökade kostnader motiveras av att forskningsområden stärks och utbildningskvaliteten ökar. Det har ovan nämnts att man på Högskolan i Trollhättan-Uddevalla uppskattade de årliga merkostnaderna av att vara belägen på tre orter till ca 10 miljoner kronor. Merkostnaderna för ett nytt sammanslaget universitet med campus i Eskilstuna, Örebro och Västerås torde uppgå till minst detta belopp per år. Resorna är betydligt längre än i Trestadsregionen. Tillfälliga övergångskostnader kan ytterligare höja beloppet under en begränsad inledande fas. I vissa fall kan rationaliseringar av administrativt slag genomföras, men i andra fall torde administrationen behöva byggas ut för att få ihop verksamheterna och få fram en känsla av enhet och samhörighet. Resorna mellan de tre orternas campus är en kritisk fråga vilket också Inregias utredning pekar på. MdH:s erfarenhet av dubbla campus är utomordentligt värdefull och troligtvis måste man hålla med någon form av fri direktförbindelse samt få till stånd en mer frekvent regional tågtrafik och en mer frekvent lokal busstrafik än i dagsläget. Det räcker inte att mäta tiden mellan Västerås, Eskilstunas och Örebros järnvägsstationer; det är tiden dörr till dörr som räknas.

Kraven på ledarskap i en fusionsprocess kan nog inte överskattas. Vår bedömning är att det krävs ett mycket starkt och medvetet och tydligt ledarskap såväl före och under som efter en fusion. Ett sådant ledarskap kräver inte enbart en eller ett par duktiga rektorer utan kompetent ledning på en mängd nivåer i organisationen. Även ledarskapsfrågorna kommer alltså att vara ytterst resurskrävande.

Dessa och andra kostnader som kan förutses efter närmare analys måste täckas av lärosätena själva. Det är vår bedömning att ett tillskott av medel från statskassan för att understödja en fusion inte kommer kunna påräknas i en storleksordning som på något sätt täcker kostnaderna.

Vi menar att det är mer eller mindre avgörande för att nå framgång med en fusion att lärosätena lyckas förankra idén lokalt, hos politiska makthavare och hos näringslivet, även hos andra aktörer i regionen. Också här kan andra lärosätens erfarenheter ge vägledning. Mittuniversitetet och Högskolan i Trollhättan-Uddevalla kan nämnas som sådana exempel. Det pågående samverkansarbetet i sydöstra Sverige är ytterligare ett. En öppen och ärlig dialog med den lokala omgivningen måste till stånd och vi menar att ledningarna för ÖU och MdH kunde ha agerat mer framsynt beträffande detta. Det står klart att kommunerna i Västerås, Örebro och Eskilstuna i många avseenden inte känt sig tillräckligt informerade och involverade i den hittillsvarande processen. En polariserad situation mellan lärosätena och kommunerna måste undvikas och initiativ bör snarast tas för att reparera eventuellt skadat förtroende.

6. FORTSATT STRUKTUROMVANDLING I DET SVENSKA HÖGSKOLESYSTEMET – AVSLUTANDE KOMMENTARER

Det svenska högskolelandskapet står inför utmaningar. Situationen är likartad också i många andra länder i Europa. Kostnaderna för att ligga i forskningens framkant ökar, allt större delar av en befolkningskohort skall beredas plats i den högre utbildningen, men statens resurser har nått sin gräns. Den s.k. additiva expansionsfasen för de svenska högskolorna har nått slutet. Vill man fortsätta att utvecklas måste nya grepp till. Enligt många stavs dessa samverkan, profilering och positionering.

Också på Örebro universitet och Mälardalens högskola känner man av utmaningen. Man vill fortsätta att utvecklas men har svårt att finna nya resurser till detta. Naturligt nog har man tänkt i banor av samverkan. Ur detta föddes idén om en fusion mellan de två lärosätena. Denna idé utreds gemensamt inom lärosätena och skall värderas tillsammans med andra alternativ.

I föreliggande utredning har SISTER presenterat en mängd förhållanden i vår omvärld vilka direkt eller indirekt påverkar svenska lärosäten och deras verksamheter. Vi har i korthet beskrivit regionala omständigheter av vikt för frågan och gjort jämförelser mellan ÖU och MdH. Vetenskaplig kunskap och praktiska erfarenheter av andra universitetsfusioner har presenterats och ställts i relation till det aktuella fallet. Slutligen har olika handlingsalternativ för de två lärosätena föreslagits och diskuterats.

Dessa handlingsalternativ är:

1. Utvecklas vidare på egen hand, för ÖU mot ett ”europeiskt forskningsuniversitet”; för MdH mot att bli en stark teknisk högskola med kulturvetenskapliga inslag
2. Strategisk allians mellan ÖU-MdH
3. Fusion mellan ÖU-MdH

Samtliga tre alternativ bedömer vi som möjliga att gå vidare med. Vi tar därmed inte ställning för eller mot något av dem. Givetvis ser vi för- respektive nackdelar med vart och ett av alternativen som kan värderas och jämföras, vilket gjorts i det ovanstående. Någon repetition eller summering av detta görs dock inte här.

I stället vill vi understryka några övergripande teman som vuxit fram ur analysen. Det första gäller behovet av att överhuvudtaget göra ett medvetet strategiskt vägval och fatta strategiska beslut. Oavsett vad man väljer på ÖU och MdH så har man ett försteg genom att man börjat tänka i konkreta strategiska banor. Man inser att man måste göra något annat än att bara fortsätta som hittills. Man kan inte längre utvecklas i tangentens riktning då den riktningen beror av fortsatt expansion vilket inte kommer att ske som tidigare. Man måste alltså ändra riktning och det är detta vägval som hela processen handlar om. Varje lärosäte får göra sin bedömning. Det vore olyckligt om alla gjorde samma bedömning och samma vägval; det svenska forsknings- och utbildningslandskapet skulle i så fall utgöra en enhanda syn och flera vore antagligen tvungna att tänka om på nytt, men om den påtvingade situationen leder till en större diversifiering av utförare och av vetenskapliga verksamheter vid de svenska lärosätena så är detta istället rimligen en god utveckling. I dagsläget gäller hur som helst att våga fatta dessa stora strategiska beslut.

Före, under och efter sådana större vägval och därtill hörande beslutsprocesser krävs ett distinkt och kompetent ledarskap. Att vara strategisk innebär ofta att man väljer att prioritera vissa verksamheter eller inriktningar istället för att göra lite av allt, och att prioritera innebär att man ger somliga mer av resurserna medan andra får relativt mindre. Detta är en svår process och antagligen svårare inom akademien än inom exempelvis näringslivet eller offentlig sektor. Spontant är det kanske många anställda på universitet och högskolor som ogillar att styrelse och ledning fattar strategiska beslut; det passar illa med arbetskulturen inom högskolan.³⁴ I själva verket handlar det om överlevnad på sikt och är helt nödvändigt för att särskilt mindre lärosäten ska kunna fortsätta att utvecklas.

Innan man bestämmer sig för vilken väg man som lärosäte vill vandra, måste man ena sig om vad för slags lärosäte man vill bli. Man kan inte bestämma sig för medlet innan man har målet klart. Ska alla vara universitet i det svenska högskolelandskapet, i princip mindre varianter på Uppsala? Ibland låter det som om många önskar sig en utveckling åt det hållet. I själva verket är nog möjligheterna till framgångsrik positionering större om man väljer något helt annat för sitt lärosäte. Universitet av den typ som Uppsala och Lund ytterst representerar i Sverige finns det inte plats för särskilt många av. Andra lärosäten har mycket att vinna på att söka sig andra profiler och annan position i systemet. Fackhögskolor, smala forskningsintensiva institutliknande högskolor, universitet med några glesa men ytterst konkurrenskraftiga toppar inom olika ämnen, eller utbildningshögskolor av typen liberal arts colleges; det finns alla möjligheter att finna en egen nisch, omvärldsförändringar underlättar och driver på. När man vet vad man vill bli och vart man vill nå, då kan man göra de vägval som bäst synes leda dit.

Som ledning för sådana tankar och diskussioner på högskolorna och universiteten bör en klarare analys av omvärldstendenser stå. De drivkrafter som påverkar de svenska lärosätena på lång sikt styrs inte av lokala eller nationella förhållanden i nämnvärd utsträckning. På kort sikt spelar dessa större roll, men är det på kort sikt man vill agera?

De signaler som sänds ut från statens sida är ofta otydliga. På universitet och högskolor vet man inte säkert vad som gäller. Detta leder till att man ägnar sig åt en avancerad tolkning av de signaler som man trots allt fångar upp. I de flesta fall tycks dessa signaler eller i vart fall tolkningen av dem handla om rationaliseringar och besparingskrav. Genom att detta har kommit att känneteckna högskole- och forskningspolitiken har Sverige fått en mycket tydlig situation med s.k. statisk konkurrens istället för den mera önskvärda situationen av dynamisk konkurrens mellan utförarna. Statisk konkurrens leder till att man söker vinna stordriftsfördelar och rationalisera sin verksamhet.

Istället vore forsknings- och utbildningskvaliteten betjänt av en politik som inriktade sig mot möjligheterna att givet de resurser man har satsa på sina styrkeområden, sina särdrag och på strategiskt viktiga områden. En väsentligt förbättrad tydlighet i politiken vore gynnsamt för en omställning till en situation av dynamisk konkurrens i det svenska systemet där lärosätena inte konkurrerar genom att enbart rationalisera bland sina verksamheter och sina satsningar utan genom att göra medvetna och specifika vägval som leder till att man kan positionera sig i forsknings- och utbildningslandskapet, profilera sig kring sina styrkeområden och verkligen satsa på att

³⁴ (Deiaco, 2005)

utveckla dessa. En ökad utförarmångfald vore då ett kännetecken till skillnad från dagens situation som snarare går mot en likriktning där prototypen är det breda resurssvaga och utslätade universitetet.

I själva verket finns alla möjligheter för ÖU och MdH. Efter att man bestämt sig för vad för slags lärosäte man vill bli får man undersöka vilken väg som bäst leder till målet. Har man en god förankring i det lokala och en vid internationell utblick skapas utmärkta förutsättningar för att utvecklas. Man kan ingå avtal och allianser med svenska och utländska lärosäten och på alla tänkbara nivåer. Man kan samarbeta inom ett nätverk av lärosäten i stil med vad som sker i IDEA League (Imperial College London, Technische Universiteit Delft, ETH Zurich och Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen). Man kan ha bilaterala utbyten eller gemensamma forskarskolor. Endast ett är säkert: framtiden för MdH och ÖU ligger inte i att bli bredare och svagare och att söka konkurrera med andra lärosäten genom att vara bäst på att rationalisera sina verksamheter. Framtiden ligger i att finna och att utveckla sin unika roll och position med sina unika profilmråden, i det stora och rikt befolkade vetenskapliga landskapet.

REFERENSER

- Beckman S (1989): "Fyra universitetskulturer" *Tidskrift för vetenskapsstudier (VEST)*, Nr 10-11, sid. 47-61.
- Broström A, Lööf H, Sigfridsson C, (2003): "Kartläggning av högre utbildning och universitetsforskning i Stockholm-Mälardalenregionen". *SISTER* arbetsrapport 2003:27.
- Broström A, Deiacio E, Sörlin S (2004): "Tekniska universitet på världsmarknaden? Motiv och förutsättningar för en strategisk allians mellan KTH och Chalmers". *SISTER* Arbetsrapport 2004:32.
- Deiacio E (2005): "Att ta kommandot över sitt eget universitet", *Forskningspolitik*, Nr 1, 2005.
- Etzkowitz H, Leydesdorff L (eds)(1997): *Universities in the Global Knowledge Economy: A Triple helix of University-Industry-Government Relations*. Cassel.
- Etzkowitz H (2002): "The Triple helix of University-Industry-Government. Implications for Policy and Evaluation", *SISTER* Arbetsrapport 2002:11.
- FBA (Forum for Business Administration), *Att utveckla FoU-miljöer med spetskompetens och näringslivsrelevans*, 2002.
- Frame J D, Narin F, Carpenter M P (1977): "The Distribution of World Science", *Social Studies of Science*, Vol 7, p501-516.
- Gibbons M, Limoges C, Nowotny H, Schwartzman S, Scott P, Trow M (1994): *The New Production of Knowledge*. Sage Publ.
- Harman K, Meek V L (2002): "Introduction to special issue. Mergers revisited. International perspectives on mergers", *Higher Education*, Vol 44, Kluwer.
- Johansson B, Lööf H, Rader-Olsson A (2005): "Firm Location, Corporate Structure, R&D Investment, Innovation and Productivity", Forthcoming, *SISTER*.
- Kim L, Mårtens P (red) (2003): *Den vildväxande högskolan*. Skrifter 8, *SISTER* och Nya Doxa.
- Kim L (2005): "Bologna-processen och dess effekter för svenska universitet och högskolor", www.lilabe.com.
- Melin G (1996): "The Networking University", *Scientometrics*, Vol 35, No 1, p15-31.
- Melin G (2005): "De nya kulturutbildningarna – en undersökning av nya typer av högskoleutbildningar på kulturområdet", *SISTER* rapport 2005:35.
- Melin G (1997): *Co-Production of Scientific Knowledge. Research Collaboration between Countries, Universities and Individuals*. Dept of Sociology, Umeå University, No. 7, 1997.
- Nowotny H, Scott P, Gibbons M (2001): *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Polity Press.
- Persson O, Melin G (1996): "Equalization, Growth and Integration of Science", *Scientometrics*, Vol 37, No 1, p153-157.
- SNS, (red. Hans Tson Söderström, 2001): *Kluster.se – Sverige i den nya ekonomiska geografin*, Ekonomirådets rapport 2001.
- Stockholm-Mälardalenregionen. Sveriges tillväxtmotor - En långtidsutredning. Rapport Nr 5:2004.
- von Tunzelmann et al. (2003): "The Effects on Research Performance: A SPRU Review", *SPRU* 2003.
- Wennhall J (2005): "Perspektiv på samverkan mellan ÖU och MdH", *Västerås stad*.
- Ziman J (1994): *Prometheus bound. Science in a dynamic Steady State*. Cambridge University Press.

Under utredningsarbetet har SISTER samtalat med följande personer:

Jan Erik Gidlund, ÖU
Jens Schollin, ÖU
Maud Östling, ÖU
Eva Björck-Åkesson, MdH
Elvy Westlund, MdH
Mats Sjöström, Örebro kommun
Staffan Werme, Örebro kommun
Lennart Waara, Örebro kommun
Lena Källström, Örebro kommun
Hans Ekström, Eskilstuna kommun
Jerker Parksjö, Eskilstuna kommun
Ulla Persson, Västerås stad
Bengt-Åke Nilsson, Västerås stad
Monica Ericsson, Västerås stad
Eva Sahlberg-Blom, ÖU
Dag Stranneby, ÖU
Carina Johansson, ÖU
Bert Allard, ÖU
Torsten Nybom, ÖU
Gunnel Kristiansson, MdH
Birgitta Bergsten, MdH
Hans Hansson, MdH
Lars Wester, MdH
Svante Sundquist, MdH
Marie Holtmar, Mälardalens studentkår
Camilla Bjureland, Mälardalens studentkår
Sara Hjalmarsson Falk, Mälardalens studentkår
Johan Karlsson, Mälardalens studentkår
Jenny Petersson, Mälardalens studentkår
Linus Gustavsson, Studentkåren i Örebro
Ylva Wessman, Studentkåren i Örebro
Marcus Lundstedt, Studentkåren i Örebro
Malin Andersson, Studentkåren i Örebro
Rickard Pettersson, Studentkåren i Örebro
Lars Ekedahl, Högskolan Trollhättan-Uddevalla
Lennart Björk, Uddevalla kommun
Staffan Cronholm, Uddevalla kommun
Charlotte Brogren, ABB
Gerald Engström, System Air
Per Brunsell, Westing House Atom
Thomas Andersson, Bombardier
Helen Selemark, Svenskt näringsliv
Ove Jansson, Företagarna, Västerås
Kerstin Eliasson, Utbildningsdepartementet
Lars Edholm, Mittuniversitetet

BILAGA 1: ANALYS AV VETENSKAPSRÅDETS FINANSIERING TILL OLIKA LÄROSÄTEN

Både Örebro universitet och Mälardalens högskola har lyckats tämligen väl med att erhålla forskningsmedel från Vetenskapsrådet (VR). Mellan 2001 och 2004 mer än fördubblade båda lärosätena sina andelar av rådets totala utdelade medel, i konkurrens med landets övriga universitet och högskolor. I ÖU:s fall har denna utveckling lett till att man numera är tämligen beroende av VR:s medel: 2004 kom 17 % av det totala forskningsbidraget från rådet. Motsvarande nivå för MdH var 6 %. Framför allt i MdH:s fall måste man dock framhålla att nivån på medelstildelingen alltjämt är mycket låg – ur Vetenskapsrådets perspektiv står de båda lärosätena tillsammans för en procent av de samlade utdelade forskningsmedlen.

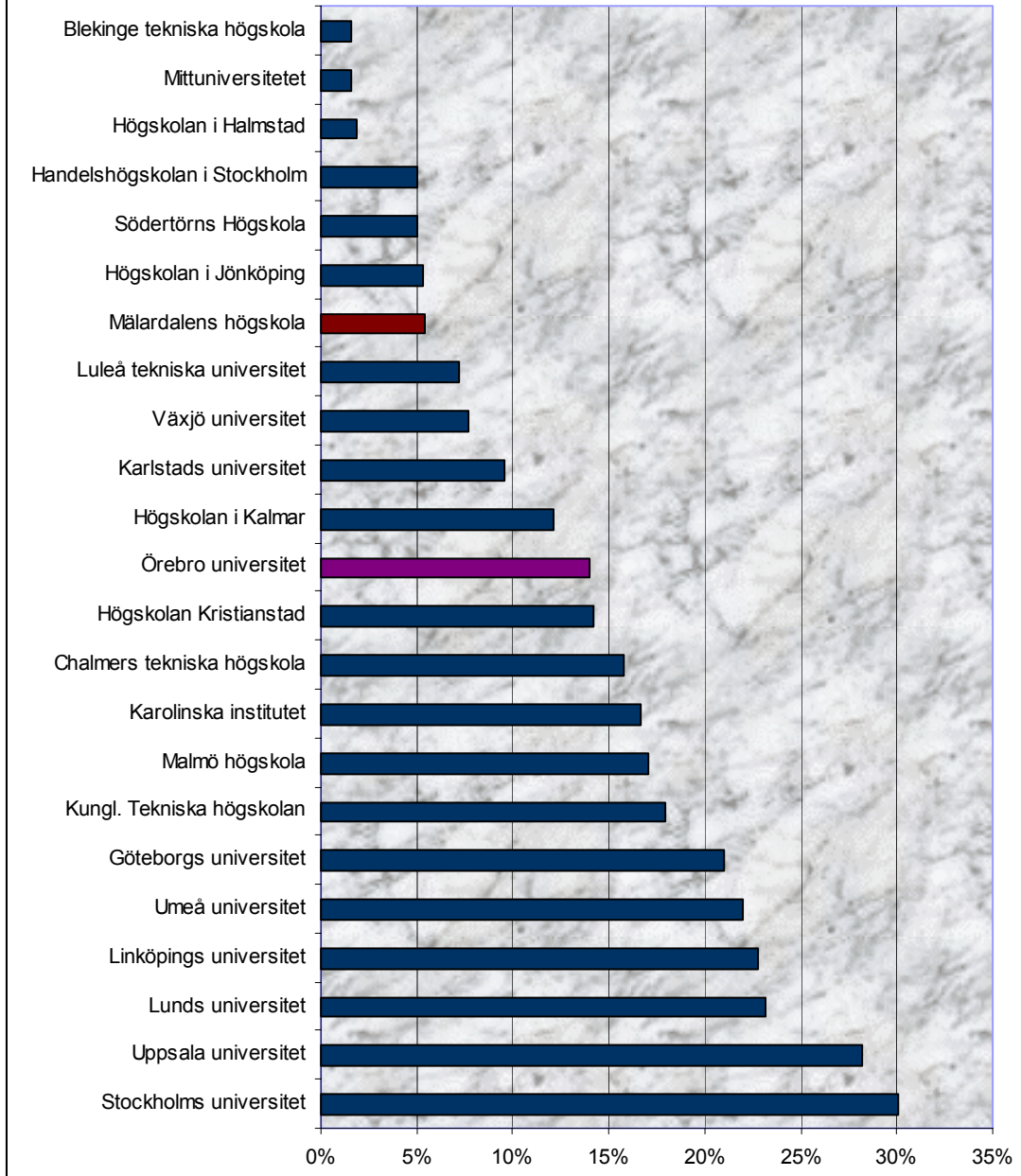
Vilka lärosäten har lyckats attrahera en ökande andel av Vetenskapsrådets medel?³⁵ Tydligast vinnare är, utöver ÖU och MdH, högskolorna i Kristianstad, Malmö och Kalmar, samt Karlstad och Växjö universitet. Det är alltså de små bidragstagarna som ökat sina relativa nivåer, utan att för den skull komma upp i stora absoluta belopp. 2004 tog de sju lärosätena emot mindre än 3 % av Vetenskapsrådets samlade forskningsmedel.

Hur kan ett lärosäte säkra om fortsatt framgång hos VR? Det enda tydliga svaret är att man måste se till att bygga upp vetenskapligt välmeriterade forskningsmiljöer som kan producera intressanta, välformulerade forskningsansökningar.³⁶ Genom den senaste forskningspropositionen ålades VR att utlysa särskilda medel till starka forskningsmiljöer, vilket kan tänkas betyda att en viss del av rådets medel kopplas till tydligare krav på miljöns storlek och uthållighet, faktorer som alltså kan komma att gynna stora, stabila lärosäten med långa traditioner. Huvuddelen av Vetenskapsrådets medel kommer dock även framöver att tilldelas genom projektbidrag och tjänstebidrag, där vetenskapliga meriter är det överskuggande kriteriet. Huvudfrågan för en högskola eller ett mindre universitet som vill öka sina möjligheter att tilldelas medel från VR är alltså i vilken grad storlek och tradition är avgörande för vetenskaplig excellens, som den traditionellt mäts, och på vilka sätt man kan kompensera för dessa faktorer genom att koncentrera sina resurser, anpassa sina insatser till områden där den egna konkurrensförmågan är större samt samverka med andra lärosäten.

³⁵ De fyra lärosäten som "förlorade" mest medel under samma period var Lunds universitet, KTH, Chalmers och Luleå tekniska universitet. Av dessa har alla utom Luleå trots allt ökat sina anslag från VR i absoluta mått, men alltså inte hängt med i den ökande tilldelningen från rådet.

³⁶ Vetenskapsrådets bedömning av ansökningar utgår i regel från tre områden: frågeställning, metodik samt gruppens kompetens. För den senare kategorin är vetenskaplig publicering av hög kvalitet den viktigaste bedömningsgrunden.

Andel av forskningsanslag som kom från Vetenskapsrådet 2002-2004

BILAGA 2: REGIONAL SAMLING KRING LINKÖPINGS UNIVERSITET

Linköpings universitet kunde få del av 1990-talets expansion av regionala högskolor genom att bygga upp nya verksamheter i grannstaden Norrköping. De första större årskullarna strömmade in på utbildningsprogrammen 1997. Vid den tiden var den mycket gamla rivaliteten mellan lärdomsstaden Linköping och arbetarstaden Norrköping i hög grad levande, såväl i innevanarnas medvetande som i de respektive kommunernas arbete. Sedan dess har mycket hänt. 2005 samarbetar de båda städerna allt mer intensivt i infrastrukturfrågor, marknadsföring och strategisk planering. Det finns även tecken på att regionerna i ökande grad växer ihop, man uppger att pendlingen mellan städerna ökar med 10% per år. Såväl i Östergötland som nationellt marknadsförs de båda städerna under begreppet *Fjärde storstadsregionen*, internationellt som *Twin cities*. I den underliggande marknadsföringsplanen konstateras utan omsvep att ”Linköpings universitet är den aktör som har drivit samarbetet mellan Linköping och Norrköping i handling.”³⁷

Vilka fördelar menar sig då de både städerna ha av tydligare samverkan? Genom marknadsföring och gemensam handling vill man skapa stolthet och vi-känsla i regionen, syftande till en positiv inflyttningsanda och till att bland annat behålla fler av de studenter som tillbringar en tid vid Linköpings universitet. Man vill kommunicera att

- Linköping/Norrköping utgör tillsammans det funktionella centrat, navet, i en större sammanhängande region. Man strävar efter att staten i sin redovisning och regionalpolitik skall se de båda städerna som en region.
- regionen har en stark plattform för företagande med bland annat ett dynamiskt näringsliv.
- regionen har förstklassiga utbildningsmöjligheter som förser regionen med kompetent arbetskr

I marknadsföringsplanen anges hur man skall positionera sig gentemot konkurrenterna Västerås, Uppsala och Eskilstuna om kompetent arbetskraft i Stockholms närhet: ”Positioneringen mot dessa mellanstora städer är ganska enkel – Fjärde Storstadsregionen är en storstadsregion, vilket de inte är. Fjärde Storstadsregionen är ett kompetenscentrum med valmöjligheter som har storstadsregionens fördelar men inte dess nackdelar.”

³⁷ Nulägesbeskrivning, Konkurrentanalys och Strategidokument för Fjärde Storstadsregionen. Marknadsplan för Fjärde Storstadsregionen 2004.

BILAGA 3: UNIVERSITY SURREY: EN MODELL FÖR DET REGIONALA FORSKNINGSunIVERSITETET?

University Surrey (UniS) är en av Storbritanniens mest uppmärksammade mindre universitet. Till de kärnegenskaper som förknippas med universitetets framgång under de senaste tio åren hör en stark koppling till den omliggande regionens näringsliv, både inom forskning och inom utbildning. Den ledande visionen är att vara ett forskningsuniversitet och genom att omorganisera de avdelningar som fått mindre framstående betyg i de brittiska forskningsutvärderingarna och framgångsrikt utöka sin finansiering har universitetet också lyckats höja sin forskningsstatus. Men det är inom de två andra uppgifterna som man fått särskild uppmärksamhet. Utvärderingar visar att Surreys studenter i högre grad än något annat universitets studenter tar sig fram på arbetsmarknaden framgångsrikt. Nyligen har universitetet också från det brittiska rådet för högre utbildning mottagit en rejäl dusör som belöning för sin framgångsrika hantering av kommersialisering och näringslivskontakter.

University Surrey har sina rötter i ett polytekniskt utbildningsinstitut från 1800-talets slut, som på 1960-talet tilldelades universitetsstatus. År 2000 ingick man i ett ”federalt parternskap” med det mindre Roehampton Institute i sydöstra London. Roehampton fick därigenom universitetsstatus, och Surrey ett fotfäste i huvudstadsregionen.

Med sina 9000 helårsstudenter är UniS en aning större än vad MdH och ÖU är tillsammans, men man har nästan fyra gånger så många lärare (fulltidsekvivalenter). Den tyngre forskningsöverbyggnaden vid UniS avspeglar sig också i en större vetenskaplig bredd än vid någon av de svenska högskolorna – man är idag verksam inom medicinska, tekniska, konstnärliga och humanistiska områden. I sin strategi för den kommande tioårsperioden pekar universitetet ut en väg mot fortsatt bred ämnesprofil, men med sikte på tydlig profilering inom varje disciplin. I det brittiska utbildningssystemet är UniS trots allt en liten spelare. Universitetets strategi är tydlig i att man behöver koncentrera sina resurser inom varje disciplin för att uppnå de eftersträlvade topp-nivåerna.³⁸

³⁸ Framställningen bygger på universitetets strategidokument, *Strategic plan 2004-2014*, samt *Strategic Vision Policy statement*

BILAGA 4. UNIVERSITÄT DUISBURG-ESSEN: FUSION MED KOMPLIKATIONER

I maj 2002 förkunnades i pressmeddelanden från universitetet i Essen att den planerade fusionen med universitetet i närbelägna Duisburg misslyckats. Man hänvisade främst till att regionregeringen i Nordrhein-Westfalen dragit tillbaka stora delar av ett tidigare löfte om finansiering av de omstruktureringskostnader på € 25M som man från universitetens sida räknade med. Från Essens sida menade man sig inte kunna stödja en fusion utan löften om ett rejäl finansiellt tillskott. Man var också mycket kritisk mot den uppgjorda strategin för hur de båda orterna skulle profileras och menade att planen inte medgav några som helst synergieffekter.

Planerna på att fusionera de båda universiteten i västra Ruhr-området började med en diskussion om nära samarbete, som sattes igång sommaren 2000. Genom påverkan från delstatsregeringen, som såg stora ekonomiska synergieffekter, kom diskussionerna snart att inriktats mot en fusion. Delstatsregeringen tillsatte, huvudsakligen mot universitetens vilja, en rektor med för universitetsvärlden mycket stora befogenheter, vars uppgift blev att bygga upp ett fusionerat universitet ur de motvilliga lärosätena. När diskussionerna om fusion inleddes var delstatspolitikerna i stor utsträckning entusiastiska över det stora signalvärdet och den möjlighet att reformera delstatens utbildningsväsende som erbjöds. Två år senare, när striden var som mest infekterad, menade oppositionspolitikern Manfred Kuhmichel:

– Den här fusionen kan knappast användas för att skicka en positiv signal till andra lärosäten. Vilket universitet skulle frivilligt vilja utsätta sig för sådana här strapatser?³⁹

Den första januari 2003 grundades universitetet Duisburg-Essen. Det fusionerade universitetets första år har präglats av de motsättningar som föregick dess grundande. Man har upplevt spänningar mellan de båda orterna och mellan akademiska och stödjande personalgrupper. Viljan till att avstå från viss utbildning och forskning var till en början svag och det fanns stora skiljaktigheter mellan de båda universitetens ledningar. Inte minst uppdelningen av ansvar för fysik och matematik vållade stora problem. Under 2004 arbetade man vidare under huvuduppdelningen att humaniora, samhällsvetenskap och utbildningsvetenskap, kemi, biologi, medicin samt konst och design skulle ha sin huvudort i Essen. Ingenjörsvetenskap, fysik och ekonomi koncentreras till Duisburg.

Det fusionerade universitetet är med sina drygt 30000 studenter storleksmässigt av tysk mellanklass. För forskningen anges fyra profileråden, men universitetet fäster samtidigt vikt vid att vara ett "Volluniversität" – ett universitet där alla discipliner utom juridik är företrädda. När den planerade omställningsfasen tar slut den sista december 2006 är det dags för Universitat Duisburg-Essen att visa huruvida de tänkta vinsterna med en fusion har överlevt de inledande striderna.

³⁹ Streit um Uni-Fusion eskaliert, Welt am Sonntag, 8/12 2002.

TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER

- 2001:1 Alexander Kanaev & Albert Tuijnman : *Prospects for Selecting and Using Indicators for Benchmarking Swedish Higher Education*
- 2001:2 Lillemor Kim, Robert Ohlsson & Ulf Sandström : *Kan samverkan mätas? Om indikatorer för bedömning av KK-stiftelsens satsningar*
- 2001:3 Jenny Beckman, Mats Brenner, Olle Persson & Ulf Sandström : *Nya arbetsformer inom diabetesforskning – studier kring en nätverkssatsning*
- 2001:4 Ulf Sandström : *Om den svenska arkitektur-, bostads- och stadsbyggnadsforskningens karaktär*
- 2001:5 *Verksamhetsberättelse 1999-2000*, Föreningen för studier av forskning och utbildning
- 2001:6 *Kunskapssystem i förändring*, Verksamhetsprogram 2001-2003
- 2001:7 Martin Meyer : *Science & Technology Indicators Trapped in the Trippel Helix?*
- 2001:8 Bo Persson : *Reluctant Agencies : Sectorial Agencies and Swedish Research Policy in the 1980s*
- 2002:9 Sverker Sörlin: *Cultivating the Places of Knowledge*
- 2002:10 Lillemor Kim: *Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten*
- 2002:11 Henry Etzkowitz: *The Triple Helix of University - Industry - Government : Implications for Policy and Evaluation*
- 2002:12 PREST, University of Manchester: *A Comparative Analysis of Public, Semi-Public and Recently Privatised Research Centres*
- 2002:13 Maria Wikhall: *Culture as Regional Attraction : Migration Decisions of Highly Educated in a Swedish Context*
- 2002:14 Göran Friberg: *Svenska Tekniker 1620-1920 : Om utbildning, yrken och internationell orientering*
- 2002:15 Hans Löf & Almas Heshmati: *The Link Between Firm Level Innovation and Aggregate Productivity Growth : A Cross Country Examination*
- 2002:16 Sverker Sörlin: *Fungerar forskningssystemet?: Några strategiska frågor för strategisk forskning*
- 2002:17 Tobias Harding, Ulf Sandström, Sverker Sörlin & Gella Westberg: *God avkastning på marginellt risktagande? Bidrag till en utvärdering av nordiskt forskningssamarbete inom ramen för NOS.*
- 2002:18 Ingrid Schild & Sverker Sörlin: *The Policy and Practice of Interdisciplinarity in the Swedish University Research System*
- 2002:19 Henrik Karlsson: *Konstnärlig forskarutbildning i Norden*
- 2002:20 Laila Abdallah: *Resultat eller process : Trender inom utvärdering av svensk högskoleutbildning under 1990-talet*
- 2002:21 Jan-Eric Degerblad, Olle Edqvist och Sam Hägglund: *Utvärderingsspelet*
- 2003:22 Ulf Sandström, Laila Abdallah, Martin Hällsten: *Forskningsfinansiering genom regional samverkan*
- 2003:23 Hans Löf: *Dynamic Optimal Capital Structure and Technological Change*
- 2003:24 Janz, Norbert, Löf, Hans & Bettina Peters: *Firm Level Innovation and Productivity : Is there a Common Story Across Countries?*
- 2003:25 Sandström, Ulf & Martin Hällsten: *Företagens finansiering av universitetsforskning – en översikt i mars år 2003*
- 2003:26 Bo Persson: *Typifying Scientific Advisory Structures and Scientific Advice Production Methodologies*
- 2003:27 Anders Broström, Hans Löf & Carolina Sigfridsson: *Kartläggning av högre utbildning och universitetsforskning i Mälardalen*
- 2003:28 Hans Westlund : *Regionala effekter av högre utbildning, högskolor och universitet. En kunskapsöversikt.*
- 2003:29 Göran Melin : *Effekter av postdoktorala studier*
- 2004:30 Sverker Sörlin (ordf.), Mårten Carlsson, Britt-Marie Drottz-Sjöberg och Göran Melin: *Utvärdering av det svenska medlemskapet i IIASA*
- 2004:31 Sverker Sörlin, *Institutssektorn, högskolan och det svenska innovationslandskapet*

- 2004:32 Anders Broström, Enrico Deiacco & Sverker Sörlin: *Tekniska universitet på världsmarknaden? -motiv och förutsättningar för en strategisk allians mellan KTH och Chalmers*
- 2005:33 Lillemor Kim & Ewa Olstedt : *Utbildningsvetenskapliga kommittén- en ny aktör i forskningslandskapet*
- 2005:34 Enrico Deiacco & Anders Broström: *Kunskapsregion Stockholm på världsmarknaden - möjligheter och utmaningar för det regionala tillväxtprogrammet*
- 2005:35 Göran Melin: *De nya kulturutbildningarna - en undersökning av nya typer av högskoleutbildningar på kulturområdet*
- 2005:36 Lillemor Kim & Per Janson: *Kompetens för evidens – om Vårdalstiftelsens särskilda kompetenssatsningar*
- 2005:37 Hans Lööf & Anders Broström: *Does Knowledge Diffusion between University and Industry Increase Innovativeness*